

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches
E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 15, Issue 2, No.58, Summer 2023

Received: 25/05/2022

Accepted: 02/05/2023

A Theory of War and Seeking Martyrdom as the Major Means of Imam al-Husain's Uprising: An Appraisal of Confirming Historical Evidence

Mirsaeid Mousavi Karimi *

Associate Professor, Department of Western Philosophy, Faculty of Philosophy, Mofid University, Qom, Iran
msmkarimi@mofidu.ac.ir

Abstract

In the present study, by employing Inference to the Best Explanation (IBE), attempts are made to formulate and defend a theory that can explain rationally and justifiably the uprising of Imam al-Husain (AS). The suggested theory is formulated as follows: from the beginning of his movement, Imam Husain (AS) chose to participate in war and seek martyrdom consciously and voluntarily, not as his aim, but as major means to his ends and used other means such as trying for government formation, negotiation with his enemies, and peacekeeping as the minor means to facilitate the major ones. In this study, we try to illustrate that the suggested theory, in comparison to its rivals, can explain some historical events rationally. Such events include Imam Husain's move to Kufa despite facing significant disagreement and backlash from many people, his uprising against Yazid's government but not Mu'awiya's, his effort to maintain his move to Kufa despite having no chance to

---

*Corresponding author

2476-3306 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

[10.22108/JHR.2023.133784.2357](https://doi.org/10.22108/JHR.2023.133784.2357)

form a government, along with his move toward Kufa despite knowing that the vast majority of people in Kufa are unfaithful and will renege on their promise to fight against Bani Umayyah. The conclusion of the study is that belief in the truth of the suggested theory is rational and justified.

Keywords: Imam al-Husain (AS), Uprising, Kufa, Seeking Martyrdom, Government Formation, IBE.

Introduction

According to many historians, Prophet Muhammad (SA) is one of the most influential persons in history at both religious and secular levels. There is no doubt, however, that his movement would not have been so successful without the dedicated support of some of his followers, in particular, the sacrificing movement of Imam al-Husain (AS). So, it is not surprising that so many books and papers have focused their central theme on explaining and analyzing the historical impact of the Imam and his unique role in introducing faithful Islam.

Many theories have been proposed to explain the rationales behind Imam al-Husayn's (AS) uprising against Yazīd's government. The most important theories are participating in war and seeking martyrdom as the main aim, government formation as the main aim, changing the main objective from seeking martyrdom to government formation, and a theory which says Imam al-Husain's (AS) movement had three reasons: refusing bey'at (alliance) with Yazid, the invitation of the people of Kufa, and enjoining (what is) right and forbidding (what is) evil.

This study will propose a new historical analysis of Imam al-Husain's (AS) uprising. In other words, we formulate and defend a theory that, from a historical point of view, can explain rationally and justifiably the uprising of Imam al-Husain (AS). The suggested theory is formulated as follows: from the beginning of his movement, Imam Husayn (AS) chose to participate in war and seek martyrdom consciously and voluntarily, not as his aim, but as significant means to his ends and used other means such as trying for government formation, negotiation with his enemies, and peacekeeping as the minor means to facilitate the major ones.

Materials and Methods

The method of Inference to the Best Explanation (IBE) is used to evaluate and justify the suggested theory. The outcome of IBE can hardly prove the truth of an idea. However, the method can show which theory amongst the rivals best explains available evidence. In other words, IBE can show that belief in the truth of which theory is rational and justified.

Research Findings

In IBE, all confirming and disconfirming evidence of a theory should be evaluated. However, the volume of this study does not allow for the evaluation of the evidence against the suggested approach. So, only the most essential supporting historical events are evaluated critically. These events are Imam Husain's uprising against Yazīd's government but not Mu'āwiya's, his moving to Kufa despite facing significant disagreement and backlash from many people, taking the family with himself despite all dangers of war, his effort to maintain his move to Kufa despite having no chance to form a government, also his move toward Kufa despite knowing that the vast majority of people in Kufa is unfaithful and will renege on their promise to fight against Bani Umayyah.

It is possible to explain taking the family along based on the general strategy of Imam (AS) if we put the basis of Imam Hussain (AS) in such a way that from the very beginning and in a conscious way, he had the intention of war and seeking martyrdom to achieve his goals. One of the most important factors in the success of such strategies is the explanation of the goals and causes of the

uprising and extensive publicity around it. The Imam (AS) knew very well that otherwise, historical events would quickly be distorted and memories would be lost. Therefore, he brought the closest and most reliable people with him to be a true and honest spokesperson of the events that happened. In other words, being apart or being with the family each had advantages and disadvantages, and Imam (AS) came to the conclusion that the latter has much more advantages. It was not the case that taking the family captive was the goal of the Imam (AS), but taking the family with him was part of the plan of Seyyed al-Shahada (AS), and history also showed that the plan and prediction of the Imam (AS) were very accurate and correct.

Discussion of Results and Conclusions

The study concludes that belief in the truth of the suggested theory is rational and justified. This means that, compared to its rivals, the suggested theory best explains the rationales behind the events in Imam al-Husain's (AS) movement. The first advantage of the suggested theory is distinguishing between the aim and method. From Shia's theological point of view, all twelve Imams had the same aim. What makes Imam al-Husain's (AS) movement distinct from other Imams is his unique method. The next advantage of the theory is avoiding false dilemmas such as either seeking martyrdom or government formation, seeking martyrdom or peace, and the like. However, the theory's most important superiority over its rivals is its power to explain rationally and adequately the historical events related to Imam's uprising.

References

1. Abdolmonem, M. (Ed.) (1994). *Abu Hanifa Dinawari's al-Akhbar al-Tiwal*. Qom: Al-Sharif al-Razi Publication.
2. Al-Sayyid al-Murtaza, A. H. (1988). *Tanzih al-anbiya'*. Beirut: Dar al-Azva.
3. Al-Tabari, M. J. (1967a). *Tarikh al-Rusul wa al-Mulouk (history of the prophets and kings)*. Vol. 4. Cairo: Dar al-Ma'aref. Available at: https://archive.org/details/Tarikh_Tabari/trm05/mode/2up
4. Al-Tabari, M. J. (1967b). *Tarikh al-Rusul wa al-Mulouk (history of the prophets and kings)*. Vol. 6. Cairo: Dar al-Ma'aref. Available at: https://archive.org/details/Tarikh_Tabari/trm06/page/n88/mode/2up
5. Douven, I. (2021). Abduction. In Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Summer 2021 Edition. URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/abduction/>>.
6. Esfandiari, M. (2019). *Ashura Shenasi*. Tehran: Ney Publication.
7. Etemadoleslami Bakhtiari, M. M. (2016). *An analysis of epistemological justification of inference to the best explanation*. PhD Thesis. Tehran: Sharif University of Technology.
8. Fanaei, A. (2021). *Afsson-e gol-e sorkh (fascination of a red flower)*. Tehran: Negah-e Mo'aser Publication.
9. Ghaffari, A., & Akhoundi, M. (Eds.) (1986). *Muhammad ibn Ya'qub al-Kulayni's al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kotob Islamiyeh.
10. Hepburn, B., & Andersen, H. (2021). Scientific Method. In Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL=<<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/scientific-method/>>.
11. Huseyni, A. (Ed.) (2001). *Sulayman ibn Ibrahim al-Qunduzi's Yanabi' al-mawadda li-dhawi l-qurba*. Qom: Dar al-Osva.
12. Ibn Asakir, A. H. (1993). *Translation of Reyhanah Rasool-Allah (SA) al-Imam al-Husayn (AS) men Tarikh Dimashq*. Qom: Majma al-Ehya al-Theghafiyeh al-Islamiyeh.

13. Ibn Athir, A. M. (1978). *Al-Kamil fi al-Ta'rikh*. Beirut: Dar Sader.
14. Ishtihardi, A. P. (1971). *Infamous seven years*. Qom: Elmiyeh.
15. Josephson, J. R., & Josephson, S. G. (Eds.) (2003). *Abductive inference: Computation, philosophy, technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Mofid, M. M. (1995). *Al-Irshad fi ma'rifat hujaj Allah 'ala l-'ibad*. Qom: Al-albeyt le-ehya al-Toras.
17. Motahhari, M. (1986). *Hamase -e- Husaini (Husaynian epic)*. (Vol 1). Qom: Sadra Publication.
18. Motahhari, M. (1998). *Hamase -e- Husaini (Husaynian epic)*. (Vol 3). Qom: Sadra Publication.
19. Mousavi Karimi, M. S. (2021). *An introduction to the philosophy of language and religious language*. Qom: Mofid University Press.
20. Mousavi Karimi, M. S. (2023). A theory of war and seeking martyrdom as the major means of Imam al-Husayn's uprising: An appraisal of disconfirming historical evidence. *Journal of Religion and the Contemporary World*, 9(2).
21. Mousavi Karimi, M. S., & Etemadoleslami Bakhtiari, S. M. M. (2015a). The relation between explanatory virtues and the limitation of hungerford's objection. *Zehn (Mind)*, 16(63), 131-164.
22. Mousavi Karimi, M. S., & Etemadoleslami Bakhtiari, S. M. M. (2015b). Inference to the best explanation and "the bad lot objection". *Journal of Existence and Knowledge*, 2(2-4), 111-130.
23. Mousavi Karimi, M. S., & Etemadoleslami Bakhtiari, S. M. M. (2017). An analysis of probabilistic criteria in inference to the best explanation. *Journal of Logical Studies*, 8(2), 25-48.
24. Mousavi Karimi, M. S., & Etemad Al-Islami Bakhtiari, S. M. M. (2019). Deficiency of probabilistic approach for Settling Voltaire's objection. *Methodology of Social Science and Humanities (MSSH)*, 25(98), 139-150.
25. *Nahj al-Balagha*.
26. Safi Golpaygani, L. (1987). *Hussein (AS): Aware martyr*. Mashhad: Nashr va Tabligh.
27. Salehi Najafabadi, N. (2005). *An insight into Husaynian epic*. Tehran: Kavir Publication.
28. Salehi Najafabadi, N. (2008). *Shahid-e javid (the eternal martyr)*. Eighteen Edition. Tehran: Omid Farda Publication.
29. Samavi, M. (Ed.) (2002). *Moafagh ibn Ahmad al-Khwarizmi's Maghtal al-Husayn*. Qom: Anvar al-Hoda.
30. Sayyed Ibn Tawus (2001). *Al-Lohoof*. Tehran: Osweh Publication.
31. Schupbach, J. N. (2014). Is the bad lot objection just misguided?. *Erkenntnis*, 79(55-64).
32. Shiri, A. (Ed.) (1988). *Ibn Kathir's al-Bidayah wa al-Nihayah*. Beirut: Dar Ehya al-Torath al-Arabi.
33. Shiri, A. (Ed.) (1990). *Ahmad ibn A'tham al-Kufi's al-Futouh (conquests)*. Beirut: Dar al-Azva.
34. Van Fraassen, B. C. (1989). *Laws and symmetry*. New York: Oxford University Press.
35. Zakar, S., & Al-Zerkeli, R. (Eds.) (1996). *Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri's Ansab al-Ashraf*. Beirut: Dar al-Fekr.

نظریه‌ای درباره جنگ و شهادت‌طلبی به مثابه روش اصلی در قیام سیدالشهدا(ع):

سنجش شواهد تاریخی موافق

میرسعید موسوی کریمی*، دانشیار گروه فلسفه غرب، دپارتمان فلسفه، دانشگاه مفید، قم، ایران

msmkarimi@mofidu.ac.ir

چکیده

در برابر نظریه‌های ارائه شده برای توضیح معقول و موجه از چرایی (علت غایی) قیام سیدالشهدا(ع)، در مقاله حاضر تلاش شده است با استفاده از روش استنتاج بهترین توضیح، از نظریه‌ای با صورت‌بندی زیر، برای تبیین چرایی و چگونگی قیام سیدالشهدا(ع) دفاع شود: امام(ع) از آغاز، با آگاهی کامل و با اراده خود، روش جنگ و شهادت‌طلبی را نه به عنوان هدف، به مثابه روش اصلی برای رسیدن به اهداف خود انتخاب کرد و روش‌های دیگر چون تشکیل حکومت، مذاکره و صلح را روش‌های فرعی در خدمت این روش اصلی به کار گرفت. برای رسیدن به این هدف، نشان داده می‌شود که رخدادهایی چون قیام در زمان حکومت یزید، نه در زمان معاویه، رفتن امام(ع) به کوفه با وجود مخالفت بسیاری از صاحب‌نظران و آگاهی از پیمان‌شکنی کوفیان، همراه بردن خانواده، ادامه حرکت به کوفه حتی پس از، از بین رفتن احتمال موفقیت در تشکیل حکومت و رفتن امام(ع) به سمت کوفه با وجود اطلاع از سست‌عنصری و پیمان‌شکنی مردم کوفه، برخی از شواهد تاریخی‌اند که نظریه برگزیده در قیاس با نظریه‌های رقیب، توضیح به مراتب بهتر و معقول‌تری را از آنها ارائه می‌دهد؛ از این رو، باور به صدق نظریه برگزیده در قیاس با نظریه‌های رقیب، موجه و معقول است.

واژه‌های کلیدی: سیدالشهدا(ع)، قیام، کوفه، شهادت‌طلبی، تشکیل حکومت، IBE.

* نویسنده مسئول

پیش‌درآمد

در برابر نظریه‌های ارائه‌شده برای توضیح معقول و موجه از چرایی (علت‌غایی) قیام سیدالشهدا(ع)، در این مقاله تلاش شده است از نظریه‌ای مبتنی بر این دیدگاه دفاع شود که سیدالشهدا(ع) از همان آغاز حرکت خود، با بصیرت کامل و آگاهانه و مختارانه، جنگ و شهادت‌طلبی را نه به‌عنوان هدف، به‌مثابه روش اصلی برای رسیدن به اهداف خود انتخاب کرد و روش‌های دیگر چون تشکیل حکومت، مذاکره و صلح را روش‌های فرعی در خدمت این روش اصلی به کار گرفت. مهم‌ترین نظریه‌های رقیب این دیدگاه عبارت‌اند از: رسیدن به شهادت (عرفانی، فدیه‌ای/تبعیدی، سیاسی) به‌مثابه یک هدف، تشکیل حکومت به‌مثابه یک هدف، تغییر در هدف، از تشکیل حکومت به شهادت^۴ و چند نظریه دیگر از جمله اینکه حرکت امام حسین(ع) صرفاً به قصد دفاع و حفظ جان بود، نه به قصد قیام و پیکار (اشتهاردی، ۱۳۹۱ق: ۱۵۴). قیام امام(ع) سه علت داشت: امتناع از بیعت، دعوت مردم کوفه و امر به معروف و نهی از منکر (مظهری، ۱۳۷۷: ۱۴۲-۱۲۹). همچنین هدف امام(ع)، حفظ عزت‌نفس و غیرت دینی بود (فنائی، ۱۴۰۰) و ...

نخستین ویژگی نظریه مختار در برابر نظریه‌های رقیب، تفکیک هدف از روش است. آشکار است که هدف سیدالشهدا(ع) با هدف پیامبران دیگر و ائمه تفاوتی نداشت،^۵ بلکه آنچه قیام سیدالشهدا(ع) را متمایز می‌کرد، روش منحصربه‌فرد استفاده‌شده آن امام همام است. دیگر ویژگی آن، پرهیز از دوگانه‌های نادرستی چون «یا شهادت یا تشکیل حکومت»، «یا شهادت یا صلح» و نظایر آن است. به‌علاوه، برای دفاع از نظریه مختار در برابر نظریه‌های رقیب، از روش استنتاج بهترین توضیح (IBE)،^۶ استفاده خواهیم کرد.^۷

۵. نگارنده در مقاله در دست‌انتهار «جنگ و شهادت‌طلبی به‌مثابه روش اصلی: تحلیلی کلامی-روائی از چرایی قیام سیدالشهدا علیه‌السلام» به تفصیل این موضوع را بررسی کرده است.

۶. نخستین واضح روش استنتاج بهترین توضیح (IBE)، چارلز پرس Charles Peirce, 1893-1914) است. البته او به‌جای IBE از اصطلاح Abduction (در مقابل Induction و Deduction) استفاده کرد؛ بین این دو نیز تفاوت‌های ظریفی وجود دارد که این مقاله، گنجایش بررسی آنها را ندارد (Douven, 2021)؛ اما گیلبرت هارمن (Harman, 1965) نقشی اساسی در تغییر نام این نوع استنتاج و گسترش استفاده از آن را بازی کرد. برای بحث تفصیلی درباره این روش (Inference to the Best Explanation)، نک به: اعتمادالاسلامی بختیاری (۱۳۹۵) و (Douven 2021).

۷. اسفندیاری (۱۳۹۸) مدعی است که روش تحقیق درباره هدف امام حسین دو گونه است: تاریخی و کلامی، یا برون‌دینی و درون‌دینی؛ اما چنین روشی وجود ندارد. تاریخ و کلام، یا درون‌دینی و برون‌دینی، روش نیستند، بلکه حیطه‌هایی‌اند برای تهیه مواد خام برای یک روش. در فلسفه معاصر، بحث از روش از ابتدای قرن بیستم و از زمانی آغاز شد که فلاسفه علم تلاش کردند تا معیاری را برای تمایز علم از غیرعلم معرفی کنند. به گمان آنها، این معیار، روش استفاده‌شده در معرفت‌ها، برای توجیه نظریه‌هاست؛ از این رو، مثلاً، پوزیتیویست‌ها، پیش‌تر رفتند و اثبات‌پذیری/تأییدپذیری (Verificationism) را روشی برای تمایز بین گزاره‌های معنادار از بی‌معنی معرفی کردند. پاپر، ابطال‌پذیری (Falsificationism) و همپل، روش فرضی-قیاسی (Hypothetico-Deductive) را معیار روش علمی معرفی کردند. با نقد و انکار همه این روش‌ها، امروزه حتی در اینکه آیا به‌راستی در علم، روش واحدی وجود دارد یا باید از آن استفاده کنیم، به‌شدت مناقشه شده است، چه رسد به اینکه مجاز باشیم این روش‌ها را از حیطه‌هایی چون فیزیک، به حیطه‌ای چون تاریخ تعمیم دهیم. برای مطالعه بیشتر، نک به: Hepburn & Andersen (2021) و موسوی‌کریمی (۱۴۰۰). در هر حال، با اطمینان می‌توان گفت روش IBE، در بسیاری از حوزه‌های معرفت بشری، اعم از علوم تجربی و انسانی رایج است.

۱. در دو مقاله دیگر در دست‌انتهار نگارنده، با عناوین «جنگ و شهادت‌طلبی به‌مثابه روش اصلی: تحلیلی کلامی-روائی از چرایی قیام سیدالشهدا علیه‌السلام» و «نظریه‌ای درباره جنگ و شهادت‌طلبی به‌مثابه روش اصلی در قیام سیدالشهدا(ع): سنجش شواهد تاریخی خلاف»، به ترتیب، شواهد کلامی-حدیثی مؤید و شواهد تاریخی خلاف این نظریه ارزیابی شده‌اند.

۲. کلینی، ملامهدی نراقی، میرزاخلیل کمره‌ای، سیدرضا صدر، علی شریعتی، و محمدابراهیم آینی (اسفندیاری) (۱۳۹۸)، به‌ویژه، سیدابن طاووس (۱۳۸۰) و صافی گلپایگانی (۱۳۶۶) از هواداران این رویکردند.

۳. سیدمرتضی (۱۴۰۹.ه.ق) و صالحی نجف‌آبادی (۱۳۸۷)، مشهورترین هواداران این رویکردند.

۴. صالحی نجف‌آبادی (۱۳۸۴)، این دیدگاه را به مرحوم مظهری نسبت می‌دهد.

تشکیل حکومت^۳ و ... شواهدی‌اند که نظریه برگزیده در قیاس با نظریه‌های رقیب، توضیح به مراتب بهتر و معقول‌تری را از آنها ارائه می‌دهد؛ از این رو، باور به صدق نظریه برگزیده در قیاس با نظریه‌های رقیب، موجه و معقول است. در اینجا ذکر این نکته شایسته است که دو کتاب شهید جاوید از صالحی نجف‌آبادی و عاشوراشناسی از محمد اسفندیاری، جمع‌بندی نسبتاً جامعی را از دیدگاه‌های مختلف درباره قیام سیدالشهدا(ع) انجام داده‌اند. به علاوه، این دو نویسنده با ارائه شواهد تاریخی، از دیدگاهی مخالف دیدگاه مختار در این مقاله دفاع کرده‌اند؛ از این رو، هرچند شواهد و مستندات تاریخی که حامی مدعای اصلی مقاله پیش رویند، برگرفته از منابع اصیل و دسته اول قدیمی‌اند، در مقاله دیدگاه‌ها و آرای مندرج در این دو کتاب، بیشتر بررسی و نقد شده است.

۱. قیام امام(ع) در زمان حکومت یزید، نه در زمان معاویه

برای توضیح چرایی قیام سیدالشهدا(ع) در زمان حکومت یزید، نه در زمان حاکمیت معاویه، علل متعددی گفته شده است،^۴ از جمله مهم‌ترین این علل

۳. شایان ذکر است برخی دیگر از مسائل مربوط به موضوع تشکیل حکومت توسط امام(ع)، در دیگر مقاله نویسنده، با عنوان «نظریه‌ای درباره جنگ و شهادت‌طلبی به مثابه روش اصلی در قیام سیدالشهدا(ع): سنجش شواهد تاریخی خلاف»، بررسی و ارزیابی شده‌اند.

۴. ممکن است تصور شود علت قیام نکردن امام حسین(ع) در زمان معاویه، وفاداری ایشان به پیمان صلح امام حسن(ع) با معاویه بوده است؛ اما چنین نیست؛ زیرا اولاً، معاویه پیمان صلح را به‌خصوص با انتخاب یزید برای جانشینی نقض کرده بود و این پیمان، دیگر اعتباری نداشت و دوم این که روایتی از سیدالشهدا(ع) نقل شده است که در آن خطاب به معاویه می‌فرماید: نمی‌دانم آیا در ترک جهاد با تو پیش خداوند عذری دارم یا خیر (بلاذری، ۱۴۱۷ق: ۲-۱۲۰). اگر پیمان صلح معتبر بود که دیگر امام(ع) نمی‌فرمود آیا عذری دارم یا خیر. دیگر اینکه بنا به باور کلامی شیعه، امام معصوم مکلف نیست، الا و لابد از همه سیره امام قبلی (که درگذشته است) پیروی کند (البته سیاق روایات نشان می‌دهد در این میان، امیرالمؤمنین(ع) استثنا بوده‌اند و همه ائمه، پیروی از سیره ایشان را بر خود واجب می‌دانستند).

این روش را در حالت کلی می‌توان چنین صورت‌بندی کرد (Josephson and Josephson, 2014: 58; Schupbach, 2003: 1) مجموعه‌ای از امور واقع است؛ (۲) فرضیه H، F را توضیح می‌دهد؛ (۳) هیچ فرضیه در دسترس دیگری نمی‌تواند F را به خوبی H توضیح دهد؛ (۴) بنابراین، H با این حال، فرض آشکار این صورت‌بندی این است که از میان فرضیه‌های رقیب، برای توضیح یک پدیده، بهترین فرضیه تبیین‌گر انتخاب می‌شود. باید توجه داشت که در این نوع استنتاج نمی‌توان به‌سادگی از انتخاب بهترین نظریه به صدق قطعی آن پل زد. چه بسا، همه نظریه‌های رقیب، کاذب باشند و با این حال، نظریه پذیرفته‌شده در بین آنها، بهترین باشد (van Fraassen, 1989: 142-143) به عبارت دیگر، در استنتاج غیرقیاسی IBE، ممکن است مقدمات، صادق، اما نتیجه کاذب باشد؛ از این رو، حداکثر نقش این استنتاج، موجه و عقلانی کردن پذیرش یک نظریه در قیاس با نظریه‌های رقیب است. به بیان دیگر، می‌توان چنین گفت که باور به صدق نظریه انتخاب‌شده، در قیاس با باور به صدق نظریه‌های رقیب، معقول‌تر و موجه‌تر است. به علاوه لازم است تعداد شواهد برای یک نظریه، چنان باشد که باور به صدق آن را در قیاس با نظریه‌های رقیب، موجه و معقول کند.

بر این مبنا، در مقاله حاضر تلاش می‌کنیم تا نشان دهیم رخدادهایی چون رفتن امام(ع) به کوفه، با وجود مخالفت بسیاری از صاحب‌نظران و آگاهی از پیمان‌شکنی کوفیان، قیام در زمان حکومت یزید نه در زمان معاویه، همراه‌بردن خانواده، ادامه حرکت به کوفه، حتی پس از بین رفتن احتمال موفقیت در

1 Facts

۲. برای بحث‌های تفصیلی، نک به: اعتمادالاسلامی بختیاری (۱۳۹۵) و موسوی کریمی و اعتمادالاسلامی بختیاری (۱۳۹۸، ۱۳۹۶، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۴الف).

عبارت‌اند از: فسق ظاهری یزید نه معاویه (مطهری، ۱۳۶۵: ۹-۸۸)، قدرت معاویه و ضعف یزید (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۷: ۱۷۰).

اما جالب است که خود مرحوم مطهری (۱۳۶۵) موارد عدیده‌ای را به‌عنوان فسق ظاهری معاویه برمی‌شمارد، از جمله: لعن امیرالمؤمنین (ع)، دروغ بستن به پیغمبر (ص)، به شهادت رساندن حجر بن عدی، تبعیض نژادی و ... (به‌علاوه، امیرالمؤمنین (ع) تأکید می‌فرماید که گمراهی معاویه آشکار و پرده‌اش دریده است. ^۲ در واقع، برای اسلام خطر افرادی زیرک چون معاویه در قیاس با نادانانی چون یزید، به مراتب بیشتر بوده است ^۳ (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۷: ۹-۱۶۸). به فرموده امیرالمؤمنین (ع) در توصیف معاویه: «فَإِنَّمَا هُوَ الشَّيْطَانُ» ^۴ (نهج‌البلاغه: نامه ۴۴).

اما این ادعا که امام (ع) به‌علت قدرت معاویه در زمان او قیام نکرد، اما ضعف حکومت نویای یزید، چنین فرصتی را فراهم کرد، نادرست است؛ زیرا اولاً، یزید وارث حکومت ۴۲ ساله (۲۳ سال استانداری و ۱۹ سال خلافت) و تثبیت‌شده معاویه بود و این، عامل مهمی برای جبران ضعف حکومت تازه‌تأسیس او بود. ثانیاً، آشکار است که سیدالشهدا (ع) نیز در قیاس با پدر و برادرش، از هیچ قدرت حکومتی بهره نداشت.

از اینجا پاسخ یک اشکال دیگر معلوم می‌شود. در پاسخ کسانی که گفته‌اند سیدالشهدا (ع) از روش شهادت‌طلبی استفاده کرد تا مشروعیت حکومت یزید را از بین ببرد، اسفندیاری (۱۳۹۸) می‌نویسد، نیازی نبود امام (ع) از این روش استفاده کند؛ زیرا تظاهر یزید به فسق چنان آشکار بود که اطرافیان معاویه چون زیادابن‌ابیه نیز به آن معترض بودند. به‌علاوه، چرا ایشان در زمان معاویه از این روش استفاده نکرد، حال آنکه در زمان معاویه، ضرورت این کار بیشتر بود و اینکه چرا ائمه دیگر از این روش استفاده نکردند؟

پاسخ روشن این اشکالات بر مبنای نظریه برگزیده این است که سیدالشهدا (ع) به فراست دریافته بود که دیگر، مبارزه برای تشکیل حکومت به‌عنوان روشی برای رسیدن به هدف، کارآمد نیست؛ همان‌گونه که در برابر معاویه نبود. شاهد این ادعا، این است که همین کوفیان، پدر ایشان را در جنگ وادار به صلح کردند و با خیانت به برادرش، او را ناچار کردند تا دست از خلافت بردارد. به‌علاوه، همین کوفیان در کربلا علیه خود سیدالشهدا (ع) جنگیدند و معلوم بود که ایشان نمی‌تواند با اتکا به چنین افرادی، حکومت تشکیل دهد، حتی اگر تشکیل هم می‌داد، چندان موفقیتی نصیبش نمی‌شد؛ اما روش جنگ و شهادت‌طلبی چنان مؤثر بود که تا امروزه نیز آثار بی‌رقیب آن باقی مانده است. به‌علاوه، مگر قرار

۱. همین‌طور، نک به: (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۷: ۷-۱۶۱).

۲. «ظَاهِرٌ غَيْبٌ، مَهْتَوِكِ سِتْرُهُ» (نهج‌البلاغه: نامه ۳۹).

۳. اشکال مقدر این است که در آن موقع، به استثنای خواص یاران امام (ع)، کسی از فساد بنی‌امیه خبر چندانی نداشت؛ از این رو، فضای عمومی مهیای تفکر در این باره و همین‌طور قیام نبود؛ اما چنین نیست. دلیل نخست این است که مردم کوفه بلافاصله بعد از فوت معاویه به امام (ع) نامه می‌نویسند و او را دعوت می‌کنند و این نشان می‌دهد آنها کم و بیش از فساد معاویه باخبر بودند، هرچند پیش از مرگ او جرئت چنین کاری را نداشتند. به‌علاوه، جمله فرزدق به امام (ع) که قلوب مردم با توست، نشان می‌دهد دست‌کم مردم کوفه به پاک‌ی و طهارت امام و فساد طرف مقابل باور داشتند. گذشته از این‌ها، در ایجا منظور موضع‌گیری خود امام (ع) است و نه مردم؛ زیرا خود امام (ع) دقیقاً از فساد معاویه بهتر از همه آگاه بود. پرسش این است که اگر مبارزه با فساد، علت اصلی قیام امام بود، چرا در زمان معاویه قیام نکرد یا حتی مقدمات آن را نیز فراهم نکرد؟

۴. ممکن است ادعا شود که این عبارت صرفاً حاکی از ویژگی فریب‌کاری معاویه است؛ اما باید توجه داشت که فریب‌کاری بخشی از هویت شیطان است، ولی همه آن نیست. در واقع امام (ع) در اینجا به این واژه اشاره می‌کند تا علاوه بر اشاره به فریب‌کاری معاویه، او را همانند شیطان منبع و مصدر شرور معرفی کند. به‌علاوه، تخصیص این عبارت عام به یک ویژگی خاص و حذف بقیه ویژگی‌ها، نیازمند قرینه است.

نظریه برگزیده آشکار می‌شود. در تأیید نظریه تشکیل حکومت، گفته شده است که هرچند پس از شهادت مسلم و هانی، احتمال پیروزی امام(ع) کاهش یافت، هنگام حرکت از مکه به کوفه این احتمال بیشتر بود. به علاوه، ایشان قصد نداشت کل جهان اسلام را تحت سلطه خود بگیرد، بلکه فقط می‌خواست در کوفه یا عراق، سلطه بنی‌امیه را براندازد (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۴-۱۰۳)؛ اما مشکل این است که حتی اگر ایشان موفق به جمع‌آوری نیرو می‌شد، در قیاس با امام‌مجتبی(ع) چه مقدار می‌توانست به وفاداری کوفیان تکیه کند و پیروز شود؟ به علاوه، حتی اگر ایشان پیروز هم می‌شد، در قیاس با پدر بزرگوارش چه مقدار در رسیدن به اهداف دینی موفق می‌شد؟ بنابراین، امام(ع) به خوبی می‌دانست که حتی در صورت پیروزی و تشکیل حکومت هم، روشی نه چندان موفق را به دست آورده است.

۲. رفتن امام(ع) به کوفه، با وجود مخالفت‌های بسیار
روایات تاریخی متعددی در مخالفت بسیاری از صاحب‌نظران و سیاست‌مداران با رفتن سیدالشهدا(ع) به کوفه وجود دارد. آفروانی این روایات چنان است که حتی اگر برخی از آنها ضعف سندی هم داشته باشند، می‌توان گفت در اینجا نوعی تواتر وجود دارد.

۲. شایان ذکر است نویسنده مقاله توجه دارد که برخی از حوادث آغازین قیام امام(ع) نیز، به موضوع بحث مربوطند؛ برای مثال، برخی علت اصلی رفتن امام(ع) از مدینه به مکه را حفظ جان به قصد تشکیل حکومت دانسته‌اند. در مقابل، برخی با استناد به وصیت‌نامه و سخنان آغازین امام(ع) در مدینه، شهادت‌طلبی را هدف اصلی قیام ایشان ذکر کرده‌اند. نویسنده مواردی این چنین را در دیگر مقاله‌های خود، «جنگ و شهادت طلبی به مثابه روش اصلی: تحلیلی کلامی-روائی از چرایی قیام سیدالشهدا علیه‌السلام» و «نظریه‌ای درباره جنگ و شهادت طلبی به مثابه روش اصلی در قیام سیدالشهدا(ع): سنجش شواهد تاریخی خلاف» بررسی و ارزیابی کرده است.

است هر روشی در هر زمانی پاسخ یکسان بدهد؟ پاسخ ساده اینکه چرا سیدالشهدا(ع) در زمان معاویه و یا ائمه دیگر از چنین روشی استفاده نکردند، این است که این روش، در هر زمانی پاسخ مناسب و مؤثر نمی‌دهد.

در نتیجه، پرهیز از جنگ با معاویه به این علت بود که سیدالشهدا(ع) به خوبی می‌دانست جنگ با او چندان نتیجه‌بخش نخواهد بود، همان‌گونه که در زمان پدر و برادرش به نتیجه دلخواه نرسید؛ اما تحلیل ایشان در زمان یزید این بود که روش جنگ و شهادت‌طلبی کاملاً مؤثر و نتیجه‌بخش است؛ به عبارت دیگر، در شرایط متفاوت، روش‌های مختلف، کارساز است. تاریخ نیز نشان داد تحلیل آن امام بصیر(ع)، چقدر درست و درخشان بوده است.^۱

ممکن است اعتراض شود که علل متعددی در اثرگذاری و ماندگاری نهضت امام(ع) مؤثر بوده است؛ مثلاً، مظلومیت و کشته‌شدن ایشان به ناحق. البته تردیدی نیست که علل مؤثر در ایجاد یک پدیده، به ویژه پدیده‌های پیچیده تاریخی فراوانند؛ اما در اینجا هدف ما یافتن مؤثرترین و مهم‌ترین علت است. در طول تاریخ کم نبوده‌اند افرادی که تحت تأثیر شدیدترین ظلم‌ها قرار گرفته و در نهایت به فجیع‌ترین وضع ممکن کشته شده‌اند؛ بنابراین، برای توضیح این ماندگاری بی‌رقیب، باید به سراغ علتی متفاوت و نه متشابه رفت؛ این علت متفاوت جز شهادت‌طلبی آگاهانه و برنامه‌ریزی شده، می‌تواند چه چیز دیگری باشد؟

بر این مبنا، پاسخ یک اشکال احتمالی دیگر به

۱. باید توجه داشت که ملازمه بین نوع روش و میزان بقای اثر آن، امر آشکاری است. در واقع، تمام وزن عقلانیت ابزاری (Instrumental Rationality)، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین انواع عقلانیت‌ها، مبتنی بر فرض چنین ملازمه‌ای است؛ یعنی حداکثر اثرگذاری با استفاده از انتخاب روش مناسب.

که بپذیریم برنامه اصلی سیدالشهدا(ع) تشکیل حکومت نیست، بلکه جنگ و مبارزه با بنی‌امیه تا آستانه شهادت است.

پاسخ‌های امام(ع) به این نامه‌ها نیز درخور توجه و مؤید این ادعاست؛ مثلاً، در پاسخ ابن عباس و مسور بن مخرمه می‌فرماید: «إِنِّي أَسْتَخِيرُ اللَّهَ وَأَنْظُرُ مَا يَكُونُ» (بلاذری، ۱۴۱۷ق/ج ۳: ۲-۱۶۱؛ طبری، ۱۹۶۷: ۳۸۳) و «أَسْتَخِيرُ اللَّهَ فِي ذَلِكَ» (ابن عساکر، ۱۴۱۴ق/ج ۱۴: ۲۹۵) در پاسخ به عبدالله بن جعفر نیز می‌فرماید: «در خواب، پیامبر(ص) را دیدم و به من خبری داد و من به دنبال آنم و بدان اگر در هر آشیانه‌ای از آشیانه جنندگان زمین باشم، بنی‌امیه مرا بیرون خواهند آورد و خواهند کشت.»^۵ می‌توان گفت پاسخ‌های امام(ع) حاکی از این است که ایشان گزاره‌های مخالفان مبنی بر رفتن به کوفه را به صورت این گزاره شرطی دیده است: اگر فقط به قصد تشکیل حکومت به کوفه می‌روید، موفق نخواهید شد؛ اما مقدم این گزاره از نظر امام(ع) نادرست است و تأکید ایشان بر اینکه بنی‌امیه در هر حال ایشان را خواهند کشت، مؤید این ادعاست.

اسفندیاری (۱۳۹۸) ادعا کرده است که دشمنان سیدالشهدا(ع) نیز که دغدغه حکومت و موقعیت خویش را داشتند، با رفتن ایشان به کوفه مخالفت بودند و اینها بینه یا قرینه‌ای است که آن حضرت به

۵ . «أَمَّا بَعْدُ! فَإِنَّ كِتَابِيكَ وَرَدَّ عَلَيَّ فَقَرَأْتُهُ وَفَهِمْتُ مَا ذَكَرْتُ وَ أَعْلَمْتُ أَنِّي رَأَيْتُ جَدِّي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله فِي مَنْامِي فَخَبَّرَنِي بِأَمْرٍ وَ أَنَا ماضٍ لَهُ، لِي كَانَ أَوْ عَلَيَّ، وَ اللَّهُ يَابْنَ عَمِي لَوْ كُنْتُ فِي حُجْرٍ هَامَةٌ مِنْ هَوَامِ الْأَرْضِ لَأَسْتَخِرَ جُونِي وَ يَقْتُلُونِي.» (ابن‌عثم کوفی، ۱۴۱۱ق/ج ۵: ۶۷)؛ به علاوه، چون گزاره‌های مبهم (متشابهات) را باید بر مبنای گزاره‌های روشن (محکمتات) تفسیر کرد، می‌توان گفت که پاسخ امام(ع) به عبدالله بن جعفر در واقع مبین پاسخ ایشان به دیگران است.

برخی از این روایات، چون مشتی از خروار، عبارت‌اند از: سخنان ابن عباس به امام(ع)، نامه مسور بن مخرمه، نامه عبدالله بن جعفر^۳ و گفته عبدالله بن مطیع به امام(ع) که اگر بخواهی با بنی‌امیه بجنگی، آنها تو را خواهند کشت (ابن‌عساکر، ۱۴۱۴ق/ج ۱۴: ۲۹۳؛ دینوری ۱۳۷۳: ۲۴۶).

استدلال مشترک همه نویسندگان نامه‌ها مبتنی بر این پیش‌فرض است که سیدالشهدا(ع) قصد تشکیل حکومت در عراق را دارد و اصرار می‌ورزند که این برنامه با شکست روبه‌رو خواهد شد. در واقع، اگر برنامه اصلی امام(ع) این بود، استدلال مخالفان کاملاً درست بود؛ بنابراین، اصرار امام(ع) برای رفتن به کوفه را با وجود مخالفت بسیاری از صاحب‌نظران، نمی‌توان بر مبنای قیام ایشان با هدف تشکیل حکومت توجیه کرد. توجیه بهتر و معقول‌تر این است

۱ . «يَابْنَ عَمُّ! إِنَّكَ قَدْ أَرْجَفَ النَّاسُ أَنَّكَ سَائِرٌ إِلَى الْعِرَاقِ ... فَإِنَّهُمْ إِنَّمَا دَعَوْكَ إِلَى الْحَرْبِ وَالْقِتَالِ، وَلَا أَمْنٌ عَلَيْكَ أَنْ يَغْرُوكَ وَيَكْذِبُوكَ وَيُخَالِفُوكَ وَيَخْدُلُوكَ، وَأَنْ يَسْتَفْرُوا إِلَيْكَ، فَيَكُونُوا أَشَدَّ النَّاسِ عَلَيْكَ.» (با اندکی تفاوت در تعبیرها در: ابن‌اثیر ۱۳۹۹ق/ج ۴: ۳۹؛ ابن‌کثیر، ۱۹۸۸ق/ج ۸: ۱۷۸).

۲ . «مبادا فریفته‌نامه‌های مردم عراق شوید ... مبادا از حرم جدا شوی. آنان اگر به تو نیازمندند، با اشتراک آماده به سوی تو خواهند آمد؛ پس با نیرو و آمادگی (از حرم) بیرون می‌روی» (ابن‌عساکر، ۱۴۱۴ق/ج ۱۴: ۵-۲۹۴).

۳ . «تو را به خدا سوگند، از مکه خارج مشو! من بر این تصمیمی که گرفته‌ای بیمناکم و می‌ترسم تو و اهل بیت را از دم تیغ شمشیر بگذرانند ... در رفتن به عراق شتاب مکن. من از یزید و سردمداران بنی‌امیه، برای تو، فرزندان، اهل بیت و اموال تو خط‌امان خواهم گرفت. والسلام» (خوارزمی، ۱۳۸۱: ۲-۳۱۱؛ مفید، ۴۱۶ه.ق/ج ۲: ۹-۶۸).

۴ . در مقاله «نظریه‌ای درباره جنگ و شهادت‌طلبی به‌مثابه روش اصلی در قیام سیدالشهدا(ع)»؛ سنجش شواهد تاریخی خلاف این اشکال بررسی شده است که اگر امام(ع) به علت سست‌عنصری و پیمان‌شکنی مردم کوفه از ابتدا بر این باور بود که برنامه تشکیل حکومت به جایی نمی‌رسد و جنگ و شهادت‌طلبی را به‌مثابه یک روش انتخاب کرده بود، پس چرا اصولاً به دعوت مردم کوفه پاسخ مثبت داد، حضرت مسلم را به کوفه فرستاد و به دنبال جمع‌آوری نیرو بود؟

قصد تشکیل حکومت به کوفه می‌رفت و اگر به کوفه می‌رسید، پیروز می‌شد. اما آشکار است که این استنتاج، نادرست است؛ زیرا دلیل اخص از مدعاست. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که دشمنان، چندان نگران احتمال پیروزی سیدالشهدا(ع) نبودند، به این دلیل که همین بنی‌امیه توانسته بود در زمان امام مجتبی(ع)، در زمانی که حاکم کوفه و صاحب سپاه بود و رقیبی نداشت و امکان شکست بنی‌امیه بیشتر بود، بر او پیروز شود. با احتمال فراوان چنین گفته می‌شود علت اصلی مخالفت آنان این بود که می‌خواستند بدون هرگونه جنگ و درگیری و با کمترین تلفات و هزینه، سیدالشهدا(ع) را وادار به تمکین و بیعت کنند.

دیگر ادعای او این است که امام(ع) به علت امتناع از بیعت، محکوم به مرگ شده بود و عمال یزید در پی آن بودند که ایشان را بکشند؛ بنابراین، اگر ایشان به کوفه نمی‌رفت، باز هم به شهادت می‌رسید. همچنین اضافه می‌کند که حتی اگر سیدالشهدا(ع) در کوفه پیروز هم می‌شد، یزید با ایشان به جنگ برمی‌خاست و درنهایت، ایشان به شهادت می‌رسید؛ بنابراین، امام(ع) چاره‌ای نداشت، جز آنکه بماند، بیعت یا هجرت کند و چون جایی بهتر از کوفه نبود، بنابراین ایشان به کوفه رفت (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۹-۴۸).

مقدمات این ادعا درست، اما نتیجه آن خطاست. برای توضیح، باید به این نکته مهم توجه کرد که بر مبنای تحلیل کاملاً درست و هوشمندانه وقایع و نه بر مبنای علم غیب، امام(ع) تقریباً یقین داشت که درنهایت، شهید می‌شود. روایت‌های مؤید این ادعا فراوانند و اسفندیاری (۱۳۹۸) نیز برخی از آنها را نقل می‌کند؛ از جمله فرمایش امام(ع) به عبدالله بن جعفر که به هر حال، بنی‌امیه مرا خواهند کشت، یا خطاب به عبدالله بن زبیر که فرمودند به خدا سوگند اگر در سوراخ جانوری هم باشم، بنی‌امیه مرا بیرون

می‌آورند تا به هدف خود برسند و نیز فرمایش ایشان در راه کوفه به عمرو بن لوذان که به خدا سوگند بنی‌امیه مرا رها نمی‌کنند تا قلبم را از سینه‌ام بیرون آورند. اسفندیاری همچنین تأکید می‌کند که کشته‌شدن امام(ع) قطعی بوده است. با توجه به این مطالب، باید دانست که برخلاف ادعای او، امام(ع) این قدر هوشمند بود که به شکلی انفعالی و دفاعی اقدام به هجرت و جنگ نکند، بلکه تصمیم گرفت خود، محل شهادتش را تعیین کند؛ بنابراین، مسیر خود را آگاهانه انتخاب و به گونه‌ای طراحی کرد که به شهادتی مظلومانه و در عین حال، حماسی، منجر شود.

بر این مبنای اشکال اسفندیاری (۱۳۹۸) به تعارض ظاهری روایات نقل شده در لُهوف حل می‌شود. او گمان کرده است که سیدالشهدا(ع) هنگام هجرت از مکه فرمود، می‌ترسم که یزید مرا در حرم بکشد؛ اما در جای دیگر فرمود در کربلا یا میان نوایس و کربلا کشته خواهم شد و محل کشته‌شدنم را می‌دانم و معتقد است اینها با یکدیگر تعارض دارند. حال آنکه جمع ساده این روایات، این است که باید خودم محل شهادتم را تعیین کنم و قصد خودم نیز همین است، یا اینکه بنی‌امیه و یزید آن را تعیین خواهند کرد. البته در اینجا باید یادآور شویم، ادعای مقاله این نیست که سیدالشهدا(ع) هرگز امکان پیروزی و تشکیل حکومت نداشت، بلکه این است که ایشان به خوبی می‌دانست احتمال آن در برابر احتمال شهادت بسیار کمتر است؛ از این رو، از همان ابتدا، روش اصلی را شهادت طلبی و روش فرعی در خدمت آن را تلاش برای تشکیل حکومت قرار داد.

۳. چرایی همراه بردن خانواده

یکی از کارهای امام(ع) در جریان قیام خود،

سپس، بعد از تشکیل حکومت، آنها را به کوفه فرا خواند؟ تردیدی نیست که همان زمان، مناطق امنی وجود داشت که چندان در دسترس یزید و هوادارانش نبود. یک شاهد این مدعا، نقل تأییدآمیز صالحی نجف‌آبادی (۱۳۸۴) از تاریخ طبری (۱۹۶۷) است، درباره درخواست سیدالشهدا(ع) در کربلا از عمرسعد که او را رها کند تا به مناطق دیگری، که بدون تردید امن‌تر از کوفه بودند،^۱ برود^۲ و همین‌طور، سخنان ابراهیم فرزند مالک‌اشتر است که در جریان قیام مختار اعلام می‌کند که ابن‌زیاد هیچ‌کدام از سه پیشنهاد سیدالشهدا(ع) را نپذیرفت؛ یکی از این سه پیشنهاد، رفتن ایشان به مناطق دور و امن بود^۳ (طبری، ۱۹۶۷: ب: ۸۸).

۱. طبری (۴: ۴۱۳-۱۹۶۷) از ابومخنف و او با واسطه از شخصی به نام عُبَّه بنِ سَمْعَانَ نقل می‌کند که از ابتدا تا انتها همواره مصاحب سیدالشهدا(ع) بوده است و شهادت می‌دهد هیچ‌گاه سیدالشهدا(ع) درخواستی برای ملاقات با یزید را رفتن به مرزهای بلاد مسلمین نداشت و تنها درخواست او این بود «دعونی فلاذهب فی هذه الارض العریضه». نخست اینکه اعتبار این روایت به هیچ وجه کمتر از اعتبار روایاتی نیست که امام(ع) در آنها درخواست بازگشتن کرده است. به‌علاوه، معنای این درخواست این است که امام(ع) به مناطقی برود که کمترین ارتباط را با یزید و عمال حکومت او داشته باشد و این چیزی غیر از رفتن به مناطق امن نیست. گذشته از اینها، مخالفت ابن‌زیاد با درخواست امام نیز حاکی از آن است که او نگران رفتن امام(ع) به مناطقی بود که چندان در دسترس یزید و عمال او نبودند.

۲. ضمناً در دیگر مقاله نگارنده با عنوان «نظریه‌ای درباره جنگ و شهادت‌طلبی به‌مثابه روش اصلی در قیام سیدالشهدا(ع)»: سنجش شواهد تاریخی خلاف» این موضوع بررسی شده است که اگر سیدالشهدا(ع) به‌دنبال شهادت‌طلبی بود، چرا به عمرسعد پیشنهاد متارکه و ترک جنگ را داد.

۳. عین عبارت تاریخ طبری از قول فرزند مالک اشتر، در مذمت ابن‌زیاد، چنین است: «منعه الذهاب فی الارض العریضه» بعید است که معنای این عبارت به معنای منع از بازگشت امام(ع) به مدینه باشد، بلکه نزدیک‌ترین معنای آن چنین است که ابن‌زیاد مانع رفتن امام(ع) به مناطق دوردست شد. همان‌گونه که در متن نیز آمده است، یکی از این مناطق مناسب می‌توانست یمن باشد که به مزایای آن نسبت به کوفه در متن اشاره شده است.

همراه‌بردن خانواده است. با توجه به اینکه خطرات این سفر بر هیچ‌کس پوشیده نبود، پرسش این است که چرا امام(ع) خانواده خود را در چنین سفر پرخطری همراه کرد؟ مدافعان نظریه تشکیل حکومت، چنین پاسخ می‌دهند: چون امام(ع) بنا بر گزارش مسلم در کوفه نیروی کافی داشت و از طرف دیگر این خطر بود که اگر خانواده را همراه خود نبرد، از طرف حکومت یزید بازداشت و انواع شکنجه و زندان و احتمالاً قتل بر ایشان اعمال شود، برای مراقبت و حفاظت مستقیم، آنها را همراه خود برد. به‌علاوه، احتمال شکست امام(ع) مانع نبود که آنها را همراه نبرد (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۱۷۸-۹؛ اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۴-۱۵۳)؛ اما اینکه سیدالشهدا(ع) پس از رسیدن خیر قتل مسلم، باز هم خانواده خود را به مدینه برنگرداند، به این علت بود که همچنان امید پیروزی در ایشان وجود داشت (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۸۰-۱۷۹).

اما واضح است که این توضیح، قانع‌کننده نیست. نخست اینکه امید به احتمال پیروزی بعد از شنیدن شهادت مسلم و هانی و قیس، ادعایی به‌وضوح نادرست است؛ بنابراین، در نبرد کوفه، احتمال شکست امام(ع) و به اسارت رفتن خانواده، زیاد بود؛ چنان زیاد که درواقع، اتفاق افتاد! بنابراین، از این جهت تفاوتی بین دو نظریه تشکیل حکومت و شهادت نیست. به‌علاوه، حتی اگر امام(ع) به قصد تشکیل حکومت از مکه به کوفه رفته بود، نمی‌توان همراه‌کردن زنان و کودکان را در چنان سفر پرخطری، بر مبنای چنین منطقی توضیح داد.

پرسش این است که امام(ع) امنیت خانواده را به‌همراه امنیت خود می‌خواست یا جدا از هم؟ اگر فقط به‌دنبال امنیت خانواده بود، چرا آنها را به‌همراه افراد مطمئن به مناطق امن نفرستاد تا هم از خطر جنگ در امان باشند و هم به اسارت برده نشوند و

حتی نویسنده‌ای چون اسفندیاری (۱۳۹۸) که تمام تلاش خود را بر آن نهاده است تا نشان دهد امام(ع) به دنبال تشکیل حکومت بود، بر مبنای پیشنهاد ابن عباس تأیید می‌کند امام(ع) می‌توانست به جایی چون یمن رود که دور از تیررس عمال یزید بود. پس امام(ع) دست‌کم می‌توانست خانواده خود را به چنین مناطق امنی بفرستد. به علاوه، حاکم مکه به امام(ع) پیشنهاد کرد به ایشان امان‌نامه بدهد (طبری، ۱۹۶۷: ۳۸۸). عبدالله بن جعفر نیز به امام(ع) عرض کرد که برای ایشان می‌تواند از یزید و همه بنی‌امیه امان‌نامه بگیرد (ابن‌اعثم کوفی، ۱۴۱۱ق/ج ۵: ۶۷). عبدالله بن جعفر نیز از چنان اعتبار و موقعیتی برخوردار بود که امام می‌توانست به مقدار کافی به ادعای او اطمینان پیدا کند. پس، امام(ع) می‌توانست دست‌کم برای خانواده خود این امان‌نامه‌ها را بگیرد و آنها را همراه خود نبرد.

اما اگر سیدالشهدا(ع) امنیت خانواده را همراه امنیت خود می‌خواست، چرا به نصیحت و توصیه کثیری از افراد که او را از رفتن به عراق نهی می‌کردند، اعتنا نکرد؟ مثلاً، عبدالله ابن عباس، در آستانه حرکت امام(ع) از مکه به کوفه و در ملاقات دوم خود با ایشان، اصرار می‌ورزد که امام(ع) به کوفه نرود و اگر رفت، زنان و فرزندان را همراه خود نکند. او هشدار می‌دهد که اگر امام(ع) چنین نکند، در برابر چشمان فرزندان ایشان را خواهند کشت.^۱

۱. «يَا بَنَ عَمٍّ ... إِنِّي أَتَخَوَّفُ عَلَيْكَ فِي هَذَا الْوَجْهِ الْهَلَاكَ وَالْإِسْتِصَالَ، إِنَّ أَهْلَ الْعِرَاقِ قَوْمٌ عُذْرٌ فَلَا تَقْرَبَهُمْ ... فَإِنْ آيْتَنَا أَنْ تَخْرُجَ، فَسِرْ إِلَى الْيَمَنِ، فَإِنَّ بِهَا حُصُونًا وَشِعَابًا، وَهِيَ أَرْضٌ عَرِيضَةٌ طَوِيلَةٌ، وَالْأَيْكُ بِهَا شَيْعَةٌ ... فَقَالَ لَهُ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا بَنَ عَمٍّ، إِنِّي وَاللَّهِ لَأَعْلَمُ أَنَّكَ نَاصِحٌ مُشْفِقٌ، وَلَكِنِّي قَدْ أَرْمَعْتُ وَأَجْمَعْتُ عَلَى الْمَسِيرِ. فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَإِنْ كُنْتَ سَائِرًا فَلَا تَسِرْ بِنِسَائِكَ وَصِبْيَتِكَ، فَوَاللَّهِ إِنِّي لَخَائِفٌ أَنْ تُقْتَلَ كَمَا قُتِلَ عُثْمَانُ، وَنِسَاؤُهُ وَوَلَدُهُ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ.» (با اندکی تفاوت در تعبیرها در: ابن‌اثیر، ۱۳۹۹ق/ج ۴: ۳۸-۹؛ ابن‌کثیر، ۱۹۸۸/

بنابراین، معنای ادعای صالحی نجف‌آبادی این است که امام(ع)، بی‌اعتنا به خطرات احتمالی راه، ناآگاه از احتمال بالای خیانت کوفیان، بی‌خبر از خطر زیاد جنگ با سپاه یزید، بی‌اعتنا به هشدار افراد متعدد و همچنین شهادت دو سفیر خود، خانواده خود را از منطقه کاملاً ناامن مدینه به منطقه کاملاً امن کربلا انتقال داد، در راه نیز برای بالابردن امنیت خانواده، به عوامل یزید حمله و اموال آنها را مصادره کرد! (ابن‌اثیر، ۱۳۹۹ق/ج ۴: ۴۰؛ طبری، ۱۹۶۷: ۶-۳۸۵). پس از واقعه کربلا هم، خانواده امام(ع) دوباره به همان منطقه ناامن مدینه بازگشتند!

اما چنانچه مبنای امام(ع) را چنین قرار دهیم که ایشان از همان ابتدا و به شکلی آگاهانه، قصد جنگ و شهادت طلبی را برای رسیدن به اهداف خود داشته است، می‌توان همراه‌بردن خانواده را بر مبنای استراتژی کلی امام(ع) توضیح داد. از مهم‌ترین عوامل در موفقیت استراتژی‌های این چنینی، توضیح اهداف و علل قیام و تبلیغ گسترده پیرامون آن است. امام(ع) به خوبی می‌دانست که در غیر این صورت، وقایع تاریخی به سرعت، تحریف می‌شوند و خاطره‌ها از بین می‌روند؛ از این رو، نزدیک‌ترین و مطمئن‌ترین افراد را با خود همراه کرد تا سخن‌گویی درست و صادق از حوادث رخ داده شده و اهداف او باشند. به عبارت دیگر، جدا یا همراه‌بودن خانواده، هرکدام مزایا و معایبی داشت و امام(ع) به این نتیجه رسید که دومی مزایای بسیار بیشتری دارد؛ از این رو، چنین نبود که به اسارت بردن خانواده، هدف امام(ع) باشد، بلکه همراه‌بردن خانواده بخشی از طراحی سیدالشهدا(ع) بود و تاریخ نیز نشان داد طراحی و پیش‌بینی امام(ع) بسیار دقیق و درست بوده است.

اما اشکال این پاسخ این است که امام(ع) می‌توانست به محل دیگری چون یمن برود. گفتنی است با توجه به پیشنهاد ابن عباس، فرصت این کار فراهم بود و هم دوری مسافت یمن، نه تنها اشکال رفتن به آنجا نبود، حُسن آن نیز بود. چون هر قدر امام(ع) از کوفه دور می‌شد، احتمال حفظ جان او و خانواده‌اش بیشتر می‌شد. در مقابل، اسفندیاری (۱۳۹۸) ادعا می‌کند که برای امام حسین(ع)، کوفه مناسب‌تر بود تا یمن؛ زیرا اول، کوفه آماده استقبال از امام بود، دوم، شیعیان امام(ع) در یمن زیاد نبودند، سوم، یمن از مراکز جهان اسلام فاصله زیادی داشت و چهارم اینکه در یمن، در کنار شیعیان، عثمانی‌مذهب نیز زیاد بود.

اما به اعتراف خود اسفندیاری (۱۳۹۸)، شواهد متعدد تاریخی نشان می‌دهند که دو علت دوم و چهارم فوق درباره کوفه نیز کم و بیش صدق می‌کنند. او همچنین تأکید می‌کند که در زمان هجرت امام(ع) از مکه به کوفه، شیعه در کوفه، در اقلیت بود؛ بنابراین، در اینجا مزیتی برای کوفه نسبت به یمن ایجاد نمی‌شود؛ اما معلوم نیست که چرا علت سوم در اینجا ذکر شده است. دور بودن یمن نه تنها عیبی نداشت، مزیتی نیز برای سیدالشهدا(ع) در برابر یزید بود؛ زیرا اولاً، دسترسی یزید و عمال او را از امام(ع) کوتاه می‌کرد، ثانیاً، اگر برنامه نخست امام(ع) تشکیل حکومت بود، به ایشان فرصت و زمان بیشتری می‌داد تا بتواند با تجدید قوا، نیروهای بیشتری را دور خود جمع کند.

اما درباره علت نخست، در بند بعد، نادرستی آن را نشان خواهیم داد. در اینجا تنها به این نکته بسنده می‌کنیم که چرا هواداران نظریه تشکیل حکومت، به این پرسش پاسخ نمی‌دهند که چرا ایشان از آنچه بر سر پدر و برادرش آمد، عبرت نگرفته بود و همچنان گمان می‌کرد که بهتر است با اعتماد به کوفیان، به کوفه رود؟ مگر یک مؤمن از یک سوراخ چندبار

بنابراین، حتی اگر این اعتراض را بپذیریم که هدف خود امام(ع) شهادت بود، چرا باید بپذیریم اسارت خانواده نیز هدف او بود و چه نیازی به این کار بود؟ معترض، ارزش تبلیغ در چنین حرکت و قیام عظیمی را دست کم گرفته است (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۶-۱۵).

۴. ادامه حرکت امام(ع) به کوفه، حتی پس از بین رفتن احتمال موفقیت در تشکیل حکومت

خبر شهادت عبدالله بن یقطر، مسلم بن عقیل و هانی بن عروه در روز سه‌شنبه، ۲۲ ذی‌حجه در محلی به نام «ثعلبیه» یا چهارشنبه ۲۳ ذی‌حجه در محلی به نام «زباله» به گوش امام(ع) رسید و تعدادی از همراهان، پراکنده شدند. به علاوه، پیغام حضرت مسلم نیز به امام(ع) رسیده بود که دیگر امیدی نیست و به کوفه نیاید (مفید، ۱۴۱۶ق/ج ۲: ۶۰-۵۹). پیش از آن نیز، امام(ع) خبر شهادت مسلم بن عقیل و هانی بن عروه را از مردی از طایفه بنی‌اسد شنید که امام را از اوضاع کوفه آگاه کرد و او را از رفتن به کوفه بر حذر داشت. (دینوری، ۱۳۷۳: ۲۴۷؛ طبری، ۱۹۶۷: ۳۹۷). سپاه حر نیز هنوز سپاه امام(ع) را محاصره نکرده بود؛ اما، با وجود همه این رخدادها، امام(ع) همچنان به حرکت خود به سوی کوفه ادامه داد. به علاوه، حتی پس از رسیدن خبر شهادت قیس بن مسهر به امام(ع) در «زباله» و فرمایش امام(ع) به اصحاب خود که هر که می‌خواهد برود و پراکنده شدن برخی دیگر، باز هم ایشان مسیر خود را به سوی کوفه ادامه داد. پرسش این است: در حالی که احتمال موفقیت در تسلط به کوفه و تشکیل حکومت، دیگر از بین رفته است، علت اصرار امام(ع) برای ادامه راه به سمت کوفه چیست؟

یک پاسخ این است که برای امام(ع) دیگر راه بازگشت وجود نداشت، چون در مکه و مدینه از او سلب مصونیت شده بود (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۲۲۶)؛

حسین (ع) نیز طرّمّاح بن عدی الطائنی به ایشان پیشنهاد کرد ۲۰ هزار رزمنده از قبیله بنی طی را که یمنی تبار بودند، در صورت اعراض از رفتن به کوفه در اختیار ایشان قرار دهد، ولی امام(ع) نپذیرفت (طبری، ۱۹۶۷: ۴۰۶). سومین مزیت یمن نسبت به کوفه این بود که به امام(ع) فرصت و زمان کافی می‌داد تا بتواند با تشکیل حکومتی، ولو موقت در یمن، برای مبارزه با حکومت یزید توان و آمادگی خود را افزایش دهد و عده و عده بسیار بیشتری جمع کند؛ اما همه این مزایا در صورتی به کار می‌آمد که هدف امام(ع) تشکیل حکومت می‌بود.

اما برای توجیه اصرار امام(ع) برای رفتن به کوفه، این ادعا بسیار غریب است که حتی چند روز پیش از عاشورا نیز، احتمال وقوع نبرد قطعی نبود (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۲۲۷). البته واضح است که نمی‌توان احتمال وقوع هیچ واقعه حتی طبیعی، چه رسد به تاریخی را صددرصد دانست؛ اما نکته این است که با توجه به امتناع سیدالشهدا(ع) از بیعت با یزید و اصرار یزید بر گرفتن بیعت به هر قیمت، دیگر راهی جز جنگ باقی نمانده بود و احتمال پرهیز از آن، چنان اندک بود که از نظر عقلی اعتناشدنی نبود.

دیگر توجیه این هواداران این است که همچنان احتمال پیروزی امام(ع) وجود داشت (سیدمرتضی، ۱۴۰۹ق: ۳۰-۲۲۷؛ صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۹۶؛ اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۲۲۶). شاهد این ادعا، مشورت سیدالشهدا(ع) با همراهان خود پس از شهادت مسلم‌ابن عقیل برای حرکت به سمت کوفه و نظر موافق آنان با این حرکت است؛ زیرا اگر ناکامی امام(ع) قطعی بود، مشورت کردن دیگر جایی نداشت، بلکه امام(ع) باید تصمیم به بازگشتن می‌گرفت (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۲۵۱). صالحی نجف‌آبادی پیش‌تر می‌رود و ادعا می‌کند که حتی در

گزیده می‌شود؟! البته یکی از توجیهاتی که این هواداران برای دفاع از درستی گزارش مسلم به امام(ع) راجع به رفتن ایشان به کوفه و نادرستی دیدگاه مخالفان، ارائه می‌کنند، این است که فرصت آزمودن دیدگاه مخالفان به دلیل تغییر وضعیت کوفه در اثر آمدن ابن‌زیاد به جای نعمان بن بشیر پیش نیامد (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۲۱۹). در بند بعد، این ادعا را نقد خواهیم کرد؛ اما معلوم نیست چرا چنین سخنی درباره شیعیان یمن گفته نمی‌شود. آیا بهتر نبود این شیعیان نیز به معرض آزمون گذاشته می‌شدند و پس از آن، راجع به وفاداری و بی‌وفایی آنان سخن می‌رفت؟ در واقع، می‌شود گفت این یک مزیت برای یمن در قیاس با کوفه بود که چه‌بسا شیعیان یمن در مقام امتحان بسیار وفادارتر از شیعیان کوفه می‌شدند.

اما اگر فرض کنیم همه ادعاهای فوق درباره مزیت‌های کوفه نسبت به یمن درست باشند، باز هم نمی‌شود بر این مبنا، رفتن امام(ع) به سمت کوفه، پس از رسیدن خبر شهادت مسلم را توجیه کرد؛ زیرا کوفه دیگر هیچ مزیتی نسبت به یمن نداشت و در مقابل، این یمن بود که مزایای فراوانی نسبت به کوفه پیدا کرده بود. در مطالب قبل، به برخی از این مزایا اشاره شد؛ از جمله تسلط کمتر حکومت بنی‌امیه بر یمن. در واقع، از زمان شروع خلافت معاویه، یمنی‌ها هیچ‌گاه میانه خوبی با بنی‌امیه نداشتند؛ از این رو، معاویه به قصد انتقام، بسر بن ارطاة را به یمن فرستاد و او با کشتن تعداد زیادی از شیعیان و اسارت بردن زنان، جنایات فراوانی مرتکب شد (ابن‌اعثم کوفی، ۱۴۱۱ق/ج ۴: ۲۳۶). مورد دیگر اینکه از همان زمان که یمنی‌ها توسط امیرالمومنین(ع) به اسلام گرویدند، یمن همواره یکی از پایگاه‌های شیعیان بوده است؛ به گونه‌ای که در جنگ‌های امیرالمومنین(ع)، شیعیان فراوانی از یمن در سپاه او حضور داشتند. در قیام امام

روز عاشورا هم احتمال پیروزی امام(ع) وجود داشت. او برای تأیید دیدگاه خود، نمونه‌های تاریخی چون جنگ طالوت و جالوت، جنگ بدر، پیروزی سپاه هفتاد نفری یحیی بن زید بن علی بر لشکر ده هزار نفری از سربازان حکومت بنی‌امیه در سال ۱۲۵ هجری در نزدیکی نیشابور و ... را مثال می‌زند (همان: ۱۳-۱۱۱)

اما نخستین اشکال این پاسخ این است که در هیچ جنگی، هیچ چیز قطعی نیست؛ نه پیروزی و نه شکست، تنها می‌توان از احتمال پیروزی یا شکست سخن گفت؛ اما واضح است که در رویارویی قریب ۷۰ یا حداکثر ۱۲۰ نفر با حدود ۲۰ الی ۳۰ هزار نفر، احتمال پیروزی بسیار اندک است، یا بهتر است که گفته شود باور به احتمال پیروزی، نامعقول است. به‌علاوه، تأکید می‌شود که در شب عاشورا، شهادت امام(ع) دیگر قطعی شده بود و به همین علت، ایشان از یاران خود خواست که بروند (همان: ۲۴۱).

علاوه بر اینها، این ادعا که اگر ناکامی قطعی بود، مشورت امام(ع) با اصحاب خود درباره ادامه حرکت، دیگر جایی نداشت و امام باید برمی‌گشت، نادرست است؛ زیرا مشورت امام(ع) می‌تواند بر این مبنا انجام شود که احتمال کشته‌شدن ما بسیار بالاست؛ آیا همچنان آماده ادامه راه و فداکاری هستید یا خیر؟ در واقع، مشورت نیز بر همین مبنا انجام شد. قُندوزی (۱۴۲۲ق) از دانشمندان اهل سنت، نقل می‌کند که امام(ع) در منزلگاه «زباله»، پس از شنیدن خبر شهادت مسلم بن عقیل رو به همراهانش کرد و چنین فرمود: «هرکدام از شما که تحمل ضربات شمشیر و نیزه را دارد، با ما باقی بماند، وگرنه برود.»

دیگر اشکال این ادعا، مصادره به مطلوب بودن آن است؛ زیرا چنین فرض شده است که چون امام(ع) قصد تشکیل حکومت داشت، پس با اصحاب خود

برای ادامه راه یا بازگشت، مشورت کرد؛ اما این ادعایی است که هواداران این دیدگاه باید آن را اثبات کنند. در واقع، درست‌تر این است که گفته شود چون امام(ع) قصد تشکیل حکومت را نداشت، با اصحاب خود مشورت کرد؛ زیرا چنانچه قصد ایشان تشکیل حکومت بود، پس از شنیدن شهادت یاران خود، تسلط ابن‌زیاد بر کوفه و پایین آمدن احتمال تشکیل حکومت، مشورت جایی نداشت و امام(ع) بایستی بازمی‌گشت.

بر همین مبنا می‌توان تعارض دیگری را در ادعاهای صالحی نجف‌آبادی نشان داد. او می‌نویسد: «حقیقت این است که امام حسین(ع) [در شب عاشورا] به‌طور جدی، نه نمایشی، از اصحاب خواسته است از او جدا شوند و بروند، ولی اصحاب وی این درخواست را جوانمردانه رد کردند و ماندند» (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۳۱۵). اما این واقعیت با ادعای دیگر صالحی نجف‌آبادی مبنی بر احتمال پیروزی سیدالشهدا(ع) حتی در روز عاشورا، با هدف تشکیل حکومت اسلامی، در تعارض است؛ زیرا درخواست فوق به این معنی است که حتی خود امام(ع) نیز دیگر به چنین احتمالی باور ندارد؛ زیرا اگر ایشان همچنان به چنین احتمالی باور داشته باشد، اما با درخواست جداشدن اصحاب، احتمال آن را از بین ببرد یا کمتر کند، یا باید قائل شویم که امام(ع) متوجه این نکته بدیهی نبوده است که برای رسیدن به این هدف، حفظ نیروها لازم است، یا اینکه بپذیریم هدف او تغییر کرده است؛ این ادعایی است که صالحی نجف‌آبادی با آن مخالف است، یا درست‌تر این است که بگوییم از ابتدا هم، هدف امام(ع) تشکیل حکومت نبوده است.

۵. رفتن امام(ع) به سمت کوفه، با وجود اطلاع از سست‌عنصری و پیمان‌شکنی مردم کوفه

سپس از حضرت خواست که برگردد و به نامه‌های کوفیان اعتماد نکند؛ اما امام(ع) مسیر خود را تغییر نداد. این جمله فرزدق نیز بسیار مشهور است که در ملاقات با امام(ع) به ایشان عرض می‌کند: «الْقُلُوبُ مَعَكَ، وَالسُّيُوفُ مَعَ بَنِي أُمَيَّةَ» (همان: ۳۸۶)

اسفندیاری (۱۳۹۸) ادعا می‌کند که برخلاف دیدگاه این افراد، رفتن به کوفه، انتخاب درست امام(ع) بوده است؛ زیرا ایشان با امتناع از بیعت، به مرگ تهدید شده بود و باید بین کشته شدن در مکه و جنگ در کوفه، یکی را انتخاب می‌کرد و دومی، انتخاب عاقلانه‌تری بود؛ چون دست‌کم امکان داشت امام(ع) پیروز شود و کشته نشود.

اما این طرح نادرست صورت مسئله است؛ زیرا پرسش این نیست که امام(ع) چرا از مکه خارج شد، بلکه این است که چرا با قصد تشکیل حکومت به کوفه رفت؟ درست است که برخی به ایشان می‌گفتند وضع کوفه خطرناک است و اگر به کوفه برود، کشته خواهد شد، اما اشکال اصلی افرادی چون ابن عباس، این بود که شما با توجه به ویژگی‌های اهل کوفه و پیمان‌شکنی آنان، موفق به تشکیل حکومت نخواهید شد. به عبارت دیگر، پرسش از چرایی خروج از مکه نیست، بلکه از چرایی رفتن به کوفه و این است که ایشان برای چه برنامه‌ای به کوفه می‌روند؟ بر همین مبنا، این دلیل نیز که سیدالشهدا(ع) به کوفه رفت، چون می‌خواست حرمت حرم خدا را حفظ کند (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۳-۲۱۱)، به پرسش اصلی، یعنی چرایی رفتن به کوفه، به قصد تشکیل حکومت، ربطی ندارد و نادرست است.

در هر حال، آشکار است که خود امام(ع) به مراتب بهتر از همه، از پیمان‌شکنی و سست‌عنصری مردم کوفه خبر داشت. پرسش این است که آیا می‌شود با این حال، با اعتماد و تکیه بر آنها، امام(ع)

بسیاری از افراد که امام(ع) را از رفتن به کوفه نهی می‌کردند، یکی از علل اصلی آن را سست‌عنصری و پیمان‌شکنی مردم کوفه بیان می‌کردند. در واقع، این ویژگی مردم کوفه در آن زمان نیز، شهره خاص و عام بود. روایات تاریخی در این باره نیز فراوان است و در اینجا فقط به چند نمونه اشاره می‌کنیم. همان‌گونه که پیش‌تر آوردیم، سیاست‌مدار خبره و بصیر دوران امام(ع)، عبدالله ابن عباس، زمانی که شنید ایشان قصد رفتن به کوفه را دارد، دو بار در مکه خدمت امام(ع) رسید و در هر دو نوبت، با اصرار فراوان از ایشان خواست که به مردم کوفه اعتماد نکند، نامه‌های آنها را جدی نگیرد و به کوفه نرود (با اندکی تفاوت در تعبیرها در: ابن اثیر ۱۳۹۹ق/ ج ۴: ۹-۳۸؛ ابن کثیر، ۱۹۸۸/ ج ۸: ۱۷۸؛ بلاذری، ۱۴۱۷ق/ ج ۳: ۲-۱۶۱؛ طبری، ۱۹۶۷: ۴-۳۸۳، خوارزمی، ۱۳۸۱: ۲-۳۱۱؛ مفید، ۱۴۱۶ه.ق/ ج ۲: ۹-۶۸).

فرد دیگر، عمر بن عبدالرحمان مخزومی است که در ملاقات با امام(ع) در مکه، به ایشان عرض می‌کند من از این سفر شما می‌ترسم؛ زیرا شما به جایی می‌روید که امرا و عمال حکومت در آن حضور دارند و بیت‌المال در دست آنان است. مردم هم بنده درهم و دینارند و من بیم آن دارم همان مردمی که به شما وعده نصرت دادند، به جنگ شما آورده شوند (طبری، ۱۹۶۷: ۳۸۲). عمرو بن لوزان، شیخی از بنی‌عکرمه هم در بطن‌العقبه خطاب به امام(ع) می‌گوید، تو را به خدا به کوفه نرو؛ به خداوند قسم، شما به استقبال شمشیرها و نیزه‌ها می‌روید (همان: ۳۹۹). او حتی به امام(ع) اطلاع داد که ابن زیاد میان قادسیه و عذیب سواران را بر کمین گماشته است؛

۱. باید توجه داشت که پیمان‌شکنی (breaking a promise) و سست‌عنصری یکی از مباحث جاری در روان‌شناسی اجتماعی (social psychology) است.

خود اضافه می‌کند افرادی که با سفر امام حسین(ع) به کوفه مخالف بودند، هیچ یک پیش‌بینی نکرده بودند که امام(ع) حتماً و صددرصد کشته می‌شود. امام(ع) هم به هیچ‌یک از آنان نفرموده است خودم هم می‌دانم که حتماً و صددرصد کشته می‌شوم؛ اما آشکار است که این، اشکالی نابجا و نادرست است؛ زیرا درباره‌ی طلوع خورشید فردا نیز نمی‌توان گفت که صد درصد چنین رخ خواهد داد.

به‌علاوه، نتیجه‌ی ادعای صالحی نجف‌آبادی (۱۳۸۴) این است که افرادی چون ابن‌عباس و حتی فرزندق شاعر، بهتر از سیدالشهدا(ع) مردم کوفه را می‌شناختند؛ زیرا درنهایت، درستی ادعای آنان معلوم شد. او پاسخ می‌دهد که چنین نیست؛ زیرا این احتمال پیش نیامد تا امام(ع) وارد کوفه شود و معلوم شود نظر ایشان صائب‌تر است یا نظر ابن‌عباس. به‌علاوه، اگر امام(ع) وارد کوفه می‌شد و مردم پیمان‌شکنی می‌کردند، همانند آن بود که بر مبنای قرائن و در حد معقول به مردم اعتماد کرده باشند، اما مردم به اعتماد او پاسخ درستی نداده‌اند. این همان اتفاقی است که برای پیامبر(ص) در جنگ احد اتفاق افتاد. اما واضح است که این پاسخ، قانع‌کننده نیست؛ زیرا همین پیمان‌شکنی مردم کوفه بود که باعث شد امام(ع) نتواند وارد شهر شود. درواقع استدلال صالحی نجف‌آبادی در اینجا، مصادره به مطلوب است.

او برای توجیه این ادعا که احتمال پیروزی سیدالشهدا(ع) در جنگ با بنی‌امیه وجود داشت، عواملی چون ضعف حکومت، رنجش مردم و افکار عمومی، لیاقت رهبر و نیروهای داوطلب را عوامل پیروزی برای سیدالشهدا(ع) می‌شمارد؛ سپس چهار دلیل را نیز برای تأیید ادعای خود مبنی بر امکان پیروزی امام(ع) در مبارزه با یزید و تشکیل حکومت می‌آورد (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۷: ۴۴-۵۰).

به‌دنبال تشکیل حکومت باشد؟ پاسخ صالحی نجف‌آبادی «آری» است. او برای توجیه این پاسخ اضافه می‌کند، همان‌گونه که پیش‌تر حضرت علی(ع) به نیروهای کوفه اعتماد کرد و به جنگ صفین رفت، ولی پیروز نشد و امام‌حسن(ع) به همان نیروها اعتماد کرد و برای سرکوبی معاویه، نیروها را حرکت داد، ولی پیروز نشد، اعتماد امام‌حسین(ع) به نیروهای مسلح هم مثل اعتماد پدر و برادرش بوده است (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۱۳۴).

اما لازمه‌ی آشکار نادرست‌بودن این استدلال، این است که حتی در حد یک فرد عادی هم که از گذشته عبرت می‌گیرد، امام‌حسین(ع) از سرنوشت پدر و برادرش عبرت نگرفته است! آخر، امامی که با تمام وجود خود، پدر گرانقدر و برادر بزرگوارش را در حالی ملاحظه کرده بود که حاکم بودند و کوفه نیز در دست و تسخیر آنان بود، اما نتوانسته بودند در جنگ با بنی‌امیه کار چندانی از پیش ببرند و حکومت بنی‌امیه را آن‌گونه ساقط کنند که امام علی(ع) به‌دنبال آن بود، یا دست‌کم حکومت خود را در رقابت با بنی‌امیه آن‌گونه حفظ کنند که امام‌حسن(ع) در پی آن بود، در حالی که حتی قدرت حکومتی آن دو بزرگوار را نیز نداشت، چگونه ممکن بود امید داشته باشد که با تکیه بر چنان مردم پیمان‌شکن و سست‌عنصری، حکومت بادوامی را تشکیل دهد؟

صالحی نجف‌آبادی (۱۳۸۴) برای توجیه ادعای

۱. البته تردیدی نیست که حکومت ۵ ساله‌ی امیرالمؤمنین(ع) الگویی بی‌بدیل از نظام اسلامی و تحقق قسط و عدالت بود و است. مقاومت‌های نخستین امام‌حسن(ع) در برابر حکومت بنی‌امیه نیز، نقش اساسی در حفظ آموزه‌های اصیل دینی داشت؛ اما نکته‌ی مدنظر این است که هیچ‌کدام از این دو بزرگوار نتوانستند حکومتی پایدار تشکیل دهند و بنی‌امیه را ساقط کنند؛ از این رو، سیدالشهدا(ع) به‌دنبال استفاده از روش مؤثرتری برای حفظ آموزه‌های اصیل اسلام بود.

سیاست‌مدار زنده از خام، در دیدن همین به اصطلاح عوامل پشت پرده است. به عبارت دیگر، لازمه پاسخ صالحی نجف‌آبادی این است که ابن عباس سیاست‌مداری خبره بود، حال آنکه امام(ع) و نماینده او، نگاهی خام و ابتدایی به سیاست و تحولات آن داشتند. در چهارمین مورد، لازمه پاسخ صالحی نجف‌آبادی این است که برخلاف سیدالشهدا(ع) و مسلم بن عقیل، ابن زیاد نه تنها از عوامل پشت پرده خبر داشت، با استفاده از آنها توانست بر کوفه مسلط شود!

برای مقایسه و برای ارزیابی ادعای صالحی نجف‌آبادی، دو نفر را در نظر بگیرید که بر سر واقعیت سکون یا حرکت زمین با یکدیگر بحث می‌کنند. شخص الف بر مبنای واقعیت‌هایی چون احساس نکردن وزش باد، پایداری اجسام بر زمین، داده‌های حسی و نظایر آن، نظر می‌دهد که زمین ساکن است؛ اما شخص ب، دیدگاهی مخالف او را دارد. حال اگر گفته شود که در نهایت، حق با شخص ب است، لابد صالحی نجف‌آبادی پاسخ می‌دهد که خیر، همچنان حق با الف است؛ زیرا فقط بر مبنای حوادث پشت پرده معلوم شده است که زمین در حال حرکت است!

صالحی نجف‌آبادی می‌داند اگر پیمان‌شکنی و سست‌عنصری مردم کوفه را بپذیرد، ناچار است از ادعای خود مبنی بر هدف امام(ع) برای تشکیل حکومت دست بردارد؛ پس ادعا می‌کند مردم کوفه افرادی معتمد بودند، نه سست‌عنصر و آنچه باعث شد آنها تغییر رویه بدهند و به دشمنان امام حسین(ع) تبدیل شوند، شمشیر خون‌ریز ابن‌زیاد و قساوت‌های او بود (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۶-۲۲۳). او می‌نویسد عللی که باعث شد محاسبات مسلم درباره وضع کوفه به هم بریزد، عبارت‌اند از: سخن‌رانی‌های

اما پرسشی که اینجا مطرح می‌شود، این است که با فرض درستی تحلیل او، چرا نظر سیاست‌مدار ورزیده‌ای چون ابن عباس با نظر امام حسین(ع) مخالف بود؟ او پاسخ می‌دهد که ابن عباس به دلیل دوری طولانی از کوفه و بی‌خبری از تحولات آنجا، دورنمای درستی از اوضاع و احوال مردم کوفه نداشت، حال آنکه مسلم ابن عقیل از نزدیک، تحولات را مشاهده کرده بود؛ بنابراین، اطلاعات مسلم، دقیق‌تر و واقع‌بینانه‌تر بود و به همین دلیل، سیدالشهدا(ع) دیدگاه مسلم را پذیرفت (همان: ۴-۵۰).

اما در اینجا اشکال دیگری پیدا می‌شود. در نهایت معلوم شد گفته‌های ابن عباس درست بوده است؛ بنابراین، استنتاج صالحی نجف‌آبادی مبنی بر درست بودن دیدگاه مسلم، نادرست است. پاسخ او این است که پیش‌بینی و ارزیابی اوضاع سیاسی، یک مطلب و پیش‌آمدن حوادث پشت پرده، مطلبی دیگر است. به عبارت دیگر، حوادث پشت پرده که از مجرای طبیعی پیش‌بینی‌شدنی نبود، اوضاع عراق را تغییر داد و ابن‌زیاد در نهایت بر کوفه مسلط شد. این گونه حوادث پشت پرده از نظر جریان‌های عادی، پیش‌بینی‌شدنی نیست (همان: ۶-۵۴).

اما پاسخ صالحی نجف‌آبادی به وضوح نادرست و حتی بسیار غریب است. نخست اینکه معلوم نیست معیار تفکیک حوادث پشت پرده از جلوی پرده چیست. دوم اینکه این پاسخ، ادعای صالحی نجف‌آبادی را به گزاره‌ای ابطال‌ناپذیر تبدیل می‌کند؛ زیرا او تحت هیچ شرایطی حاضر نیست دست از ادعای خود بردارد و هر قرینه مخالف و ابطال‌کننده‌ای را با عنوان حوادث پشت پرده کنار می‌گذارد. سوم اینکه به چه دلیل نمی‌توان حوادث پشت پرده را از مجرای طبیعی پیش‌بینی کرد؟ اساساً تفاوت یک

ضد مسلم در کوچه‌ها و خیابان‌های اطراف، برافراشتن پرچم‌های امان در ۵ نقطه کوفه، دستگیرشدن دو نفر از طرفداران وفادار مسلم و سخنرانی‌های تهدیدآمیز از بالای قصر از طرف یاران ابن‌زیاد (همان: ۶-۷۵). به گفته او، متکی بر این عوامل، عبیدالله بن زیاد که با ۵۰ تا حداکثر ۲۰۰ نفر از یاران خود در قصر محاصره شده بود، توانست در حدود ۱۰۰ هزار نفر مرد شمشیرزن را در کوفه، که از نیروهای مسلم بودند (مفید، ۱۴۱۶ق/ج ۲: ۷۱)، خانه‌نشین کند؛ به طوری که مسلم در انتها، تنها در کوچه ماند و دستگیر شد! اما در واقع همه این علل را می‌توان به یک چیز کاهش داد و آن این است که اهل کوفه با تطمیع و تهدید، موضع خود را عوض می‌کردند و این همان چیزی بود که ابن‌عباس به‌درستی پیش‌بینی کرده بود.

اما صالحی نجف‌آبادی حاضر نیست این را بپذیرد و سعی می‌کند با پیش‌کشیدن عواملی چون تغییر در طبیعت انسان‌ها و روحیه آنها، لیاقت رهبری، ایمان مردم به لیاقت رهبر، متشکل شدن نیروهای مردمی و نظایر آن، از این اشکال بگریزد (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۷: ۸۱-۳)؛ اما نکته اینجاست که همین تلون و تغییر در رفتارهاست که نشانه بی‌وفایی و مطمئن‌نبودن است و مخالفان رفتن سیدالشهدا (ع) به کوفه، با توجه به همین واقعیت‌ها مخالفت خود را اعلام می‌کردند؛ بنابراین، همین که مردم کوفه در برابر تهدیدات و تطمیعات، عقب‌نشینی کردند و از دیدگاه اولیه خود بازگشتند، نشان‌دهنده سست‌عنصری آنهاست. 'مجمع بن عبدالله عائذی این ویژگی مردم

۱. جالب است که برخی از نویسندگان اهل سنت، مثل قاضی ابن‌العربی، ابن‌خلدون، و طنطاوی، با دیدگاهی شبیه دیدگاه صالحی نجف‌آبادی درباره هدف امام (ع) از قیام، ادعا کرده‌اند که

کوفه را هنگام پیوستن به امام حسین (ع) در کربلا به‌خوبی چنین بیان کرده است: «أما اشرافُ النَّاسِ فَقَدْ أَعْظَمَتْ رَشْوَتُهُمْ وَ مَلَّتْ غَرَائِرُهُمْ يُسْتَمَالُ وَ دُهُم وَ يُسْتَخْلَصُ بِهِ نَصِيحَتُهُمْ فَهَمَّ أَلْبُ وَ أَحَدٌ عَلَيْكَ» (با اندکی تفاوت در تعبیرها در: بلاذری، ۱۴۱۷ق/ج ۳: ۱۷۲؛ طبری، ۱۹۶۷/ج ۵: ۴۰۵).

شاید چنین گمان شود که نظام قبیلگی حاکم بر اعراب آن دوره، چنان مسلط و گسترده بود که عموم مردم، تابع رؤسای قبایل و اشراف بودند و اراده لازم و کافی برای دخالت در امور و تغییر آن را نداشتند. از طرف دیگر، همان‌گونه که گفته مجمع بن عبدالله به امام (ع) نشان می‌دهد، اشراف با دریافت رشوه به امام (ع) خیانت کردند و عموم مردم کوفه نیز دنباله‌روی آنها بودند؛ بنابراین، نباید نقش مردم کوفه را چندان پررنگ دانست و باید به نقش بی‌بدیل اشراف کوفه نیز توجه داشت.

هرچند این تحلیل بهره‌بزرگی از واقعیت را در خود دارد، اما توجه به دو نکته نشان می‌دهد این تحلیل، نمی‌تواند خدشه‌چندانی به ادعای این مقاله وارد کند. نخست اینکه از همان مردم عادی، افرادی هم به امام (ع) در زمان حیات او پیوستند و تعداد فراوانی نیز بعدها علیه حکومت بنی‌امیه قیام کردند؛ اما نکته مهم‌تر این است که خود امام (ع)، چنان

سیدالشهدا (ع) در ارزیابی توان خود و دشمن اشتباه کرده بود. صالحی نجف‌آبادی در کتاب خود، گفته‌های این افراد را نقل و سپس تلاش می‌کند نشان دهد تحلیل این افراد نادرست است و سیدالشهدا (ع) در محاسبات خود اشتباه نکرده است. او آنچه رخ داده را صرفاً «شکست ظاهری» سیدالشهدا (ع) نام می‌نهد؛ اما واقعیت این است که چنانچه به زعم او، هدف امام (ع) تشکیل حکومت بود، در این صورت در رسیدن به هدف خود ناکام مانده و شکست خورده است و با صرف نام‌گذاری با عنوان «شکست ظاهری»، واقعیت، تغییر نمی‌کند (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۷: ۱۷۷-۸۴).

ورزی ناتوان بود که نمی‌توانست پیش‌بینی کند ممکن است بنی‌امیه فرد دیگری چون ابن‌زیاد را به‌جای نعمان به حکومت کوفه بگمارد!

این ادعا نیز بسیار عجیب است که می‌توان یقین کرد، اگر پیش‌بینی مخالفان سفر به کوفه در دوره حکومت نعمان در معرض آزمون قرار می‌گرفت، نادرست از آب درمی‌آمد (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۲۱۹). ظاهراً نویسنده دوران امام‌مجتبی(ع) را فراموش کرده است که با وجود اینکه خودش حاکم بر کوفه و بر آن مسلط بود، همین کوفیان به او خیانت کردند و در جنگ، تنه‌ایش گذاشتند. البته ایشان می‌پذیرد که سابقه مردم کوفه در زمان امیرالمؤمنین(ع) و امام‌مجتبی(ع) سابقه درخشانی نبود؛ اما ادعا می‌کند که امام(ع) به همین دلیل مسلم را فرستاد تا ببیند آیا مردم تغییر کرده‌اند یا خیر و نتیجه گزارش مسلم این بود که چنین است و مردم آماده یاری شما هستند (همان: ۲۲۳)

اما این ادعا، بصیرت و هوشیاری امام(ع) را بسیار نازل و پایین در نظر گرفته است. چگونه می‌شود مردمی که حاکمشان امیرالمؤمنین(ع) و امام‌مجتبی(ع) بوده است و به آنها خیانت کرده‌اند، اینک که حاکمشان نماینده یزید، ولو شخص ضعیفی چون نعمان بن بشیر است، به امام(ع) خدمت کنند؟! در واقع مطلب این است که امام(ع) از همه نسبت به به این واقعیت‌ها آگاه‌تر بود. به گفته ابن‌کثیر (۱۹۸۸)، امام(ع) به شخصی که به حضورش رسیده بود، نامه‌های اهل کوفه را نشان داد و فرمود همین مردم که مرا دعوت کردند، قاتلان من هم هستند.^۱

۱. آنچه در اینجا آمده است، البته ربطی به این ادعای بنی‌امیه ندارد که خود شیعیان، امام حسین(ع) را کشته‌اند، بلکه ادعا این است که کوفیان ایشان را شهید کردند و بین این دو، تفاوت بسیار است.

حقیقتی را بهتر از هر فرد دیگری می‌دانست. به عبارت دیگر، ایشان به ویژگی‌های نظام قبیلگی و پیروی مردم از اشراف و تلون مزاج اشراف، به مراتب بیش از دیگران آگاه بود؛ بنابراین، نمی‌توان علت حرکت امام(ع) را بر مبنای بی‌خبری او از احوال اشراف کوفه و چگونگی پیروی مردم عادی از آنان، تحلیل کرد. در این صورت، چگونه می‌توان این واقعیت را توضیح داد که امام(ع) باز هم دعوت اشراف و مردمی آن‌چنانی را پذیرفته و به‌سوی کوفه حرکت کرده است؟

در پاسخ به این اشکالات، چنین گمان شده است که در زمان سیدالشهدا(ع)، دو کوفه وجود داشت: کوفه دوره نعمان بن بشیر و کوفه دوره عبیدالله بن زیاد. وقایع مشکل‌ساز در دوره دوم رخ داد، نه در دوره نخست. دیدگاه مخالفان سفر امام(ع) نادرست بود؛ چون به دوره حکومت نعمان مربوط می‌شد. وقایع دوره عبیدالله بن زیاد نیز، ربطی به پیش‌بینی مخالفان سفر امام(ع) نداشت؛ زیرا در معرض آزمون قرار نگرفت (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۴: ۶-۲۲۳؛ اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۲۱-۲۱۳).

اما نکته این است که در این پاسخ، هیچ نقشی برای مردم (اعم از اشراف و مردم عادی) لحاظ نشده است. در واقع، آنچه سیاست‌مداران ورزیده‌ای چون ابن‌عباس به امام(ع) می‌گفتند، مبتنی بود بر شناخت مردم کوفه و نه ویژگی‌های حاکمان و درنهایت، سخن آنها درست از آب درآمد. تغییر رفتار مردم در این دوره، دقیقاً همان چیزی بود که مخالفان سفر امام(ع) پیش‌بینی کرده بودند و به علت همین تلون مزاج کوفیان بود که فرصت نشد دیدگاه مخالفان در دوره حکومت ابن‌زیاد آزموده شود. به علاوه، نتیجه ادعای فوق این است که امام چنان از نظر سیاست

بنابراین، چنین نبوده است که سیدالشهدا(ع) ابتدا به مردم کوفه اعتماد کرد و سپس، با پیمان‌شکنی آنها، تصمیم به بازگشت گرفت. این پیش‌فرض در واقع میزان معرفت و هوشمندی امام(ع) را بسیار نازل فرض کرده است. آیا مدعی این دیدگاه به‌راستی بر این باور است که سیدالشهدا(ع) نه تنها به‌اندازه محمدحنفیه و ابن‌عباس، حتی به‌اندازه فرزندق شاعر نیز اهل کوفه را نمی‌شناخت؟ چگونه چنین جفایی بزرگ در حق آن امام(ع) ممکن است، در حالی که ایشان به‌روشنی غدر و نامردی اهل کوفه را نسبت به پدرش دیده بود و فریادهای او، «یا اشباه الرجال و لارجال» (نهج‌البلاغه: خطبه ۲۷) را خطاب به نامردمان کوفه شنیده بود، یا با تمام وجود مشاهده کرده بود که چگونه اهالی کوفه به برادرش خیانت کردند و او را تنها گذاشتند؟ حتی یک فرد عادی نیز در چنین شرایطی با درخواست چنان مردمی با احتیاط برخورد می‌کند، چه رسد به فردی در حد هوشمندی و معرفت امام(ع)؛ بنابراین، حتی اگر علم غیب امام را کنار بگذاریم، سیدالشهدا(ع) بنابر تجارب فراوانی که داشت، احتمال این را بسیار بالا می‌دانست که کوفیان پیمان‌شکنی می‌کنند و با وجود این احتمال، به‌سوی کوفه به راه افتاد.

این ادعا با شواهد تاریخی محکمی نیز تأیید می‌شود؛ برای مثال، امام(ع) پس از برخورد با حربن یزید در منزل بیضه، در بخشی از خطبه خود خطاب به مردم کوفه می‌فرماید: «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَنَقَضْتُمْ عَهْدَكُمْ، وَخَلَعْتُمْ بَيْعَتِي مِنْ أَعْنَاقِكُمْ فَلَعَمْرِي مَا هِيَ لَكُمْ بِنُكْرٍ، لَقَدْ فَعَلْتُمُوهَا بِأَبِي وَأَخِي وَابْنِ عَمِّي مُسْلِمًا! وَالْمَغْرُورُ مِنَ اغْتَرَبِكُمْ» (طبری، ۱۹۶۷: ۴۰۳). آشکار است ائمه‌ای که دست‌کم بنا به باور کلامی شیعیان، هادی آدمیان‌اند، هرگز فریب نمی‌خورند؛ آن هم

امامانی که به اعتراف خود صالحی نجف‌آبادی، عالم بما کان و ما یکون و ما هو کائن‌اند. در روایات ما «وارد شده که رسول خدا(ص) یک میلیون باب علم به علی(ع) آموخت و وارد شده که همه علوم پیغمبران و ملائکه نزد ائمه علیهم‌السلام است؛ بنابراین ائمه اهل بیت(ع) علاوه بر علوم الهامی که دارند، وارث علوم انبیاء و ملائکه و علوم خاتم پیغمبران می‌باشند.... امام حسین و سایر ائمه معصومین(ع) دارای همان قوه قدسیه و همان احاطه علمی هستند که علی(ع) دارا بود. اساساً فکر و عقل ما آن توانایی را ندارد که به وسعت علم غیب امام پی ببرد» (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۷: ۷ و ۸)؛ بنابراین، هیچ‌گاه چنین نبود که امام(ع) فریب مردم کوفه را خورده و با اعتماد به آنان، برای تشکیل حکومت به‌سمت کوفه آمده باشد.

نکته جالب این است که امام(ع) در پاسخ به ناصحینی که او را به پیمان‌شکنی و سست‌عنصری مردم کوفه هشدار می‌دادند و از رفتن به کوفه برحذر می‌کردند، هیچ‌گاه بیان نفرموده است که شما اشتباه می‌کنید و مردم کوفه معتمدند؛ در مقابل، ایشان پاسخ‌هایی از این گونه مواررد را داده‌اند: «صَدَقْتَ»، «تَكَلَّمْتَ بِعَقْلٍ»، «لَيْسَ يَخْفَى عَلَيَّ الرَّأْيُ»، «أَسْتَخِيرُ اللَّهَ فِي ذَلِكَ»، «لَقِيَ رَجُلٌ الْحُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ عِ بِالْثَعْلَبِيَّةِ وَهُوَ يُرِيدُ كَرْبَلَاءَ... أَخَا أَهْلِ الْكُوفَةِ أَقْمَسْتَقَى النَّاسِ الْعِلْمَ مِنْ عِنْدِنَا فَعَلِمُوا وَجَهَلْنَا هَذَا مَا لَا يَكُونُ»^۱

پس در پاسخ این پرسش که چرا امام(ع) باید سخنان نماینده‌اش را در کوفه نشنیده می‌گرفت و به سخن کسانی توجه می‌کرد که در مکه خبر از اوضاع نابسامان کوفه می‌دادند (اسفندیاری، ۱۳۹۸: ۲۲۳)، باید

۱. برای نمونه، نک به: (طبری ۱۹۶۷: ۳۹۹-۹؛ ۳۸۲-۹؛ خوارزمی، ۱۳۸۱: ۳۰۹-۱۲؛ الکلبینی، ۱۴۰۷: ۹-۳۹۸ و مفید، ۱۴۱۶: ج ۲، ۶۷).

این صورت‌بندی برای تبیین چرایی و چگونگی قیام سیدالشهدا(ع) ارائه شود: امام(ع) از آغاز و با آگاهی کامل و با اراده خود، روش جنگ و شهادت‌طلبی را نه به‌عنوان هدف، بلکه به‌مثابه روش اصلی، برای رسیدن به اهداف خود انتخاب کرد و روش‌های دیگر چون تشکیل حکومت، مذاکره و صلح را روش‌های فرعی در خدمت این روش اصلی به کار گرفت؛ سپس، با ارائه شواهد تاریخی موافق، برتری این نظریه بر نظریه‌های رقیب نشان داده شد.

اما روشن است که در چارچوب روش استنتاج بهترین توضیح (IBE)، لازم است شواهد خلاف نظریه، یعنی حوادثی چون پاسخ مثبت امام(ع) به دعوت مردم کوفه و ارسال مسلم، دعوت به صلح، پرهیز از شروع جنگ و ... نیز بررسی شوند تا معلوم شود که آیا در قیاس با نظریه‌های رقیب، نظریه برگزیده می‌تواند در برابر موارد ناقص و مبطل مقاومت کند یا خیر. بررسی این مطالب، خارج از موضوع این مقاله است و نگارنده تلاش کرده است تا در مقالاتی دیگر آنها را بررسی کند.^۱

منابع

۱. نهج البلاغه
۲. ابن اثیر، علی بن محمد (۱۳۹۹ق). الکامل فی التاریخ، ج ۳، بیروت: دارصادر.
۳. ابن اعثم کوفی، احمد (۱۴۱۱ق). کتاب الفتوح، تحقیق علی شیری، ج ۴ و ۵، بیروت: دارالأضواء.
۴. ابن عساکر، علی بن حسن (۱۴۱۴ق). ترجمه ریحانه رسول الله(ص) الامام الحسین(ع) من تاریخ مدینه دمشق، قم: مجمع إحياء الثقافة الاسلامیه.
۵. ابن کثیر (۱۹۸۸). البدایه والنهایه، ج ۸، المحقق:

گفت علت این است که اگر امام(ع) قصد تشکیل حکومت داشت، باید چنین می‌کرد؛ اما چون برنامه اصلی ایشان این نبود، به همین دلیل به سخنان مخالفان اعتنایی نکرد؛ بنابراین، مواردی چون پاسخ‌گویی به دعوت مردم و اجابت دعوت آنها و نظایر آن (همان: ۲۲۴)، علت رفتن امام(ع) به کوفه نبود، بلکه اقدام برای تشکیل حکومت، روشی فرعی در خدمت روش اصلی امام(ع) بود و برای هم‌افزایی این دو روش، ایشان اقدام به چنین کاری کرد. نتیجه این است که امام(ع) هم از همان ابتدا و به مراتب بهتر از دیگران، از پیمان‌شکنی مردم کوفه باخبر بود و دقیقاً می‌دانست که نمی‌تواند در مقام نخست، به ابزار تشکیل حکومت، تکیه کند و این از بهترین نشانه‌هاست که مشخص می‌کند امام(ع) از همان ابتدا، آگاهانه روش جنگ و شهادت‌طلبی را پیش گرفته بود.

بر همین مبنا، تحلیل اسفندیاری از پاسخ‌های امام(ع) به مخالفان رفتن به کوفه نیز، نادرست است. او می‌گوید امام(ع) با این پاسخ‌ها به دنبال آن بود که بگوید در حال دفاع از جان خویش هستم (همان: ۲۱۰)؛ اما پاسخ‌های امام(ع) تحلیلی این چنین را بر نمی‌تابد؛ زیرا همان‌گونه که نشان دادیم، ایشان در بسیاری از موارد، اعتراض افرادی چون ابن عباس را تأیید می‌کند. بنابراین، معنای پاسخ امام(ع) این است که سخنان شما درباره پیمان‌شکنی کوفیان درست است و من می‌دانم که چندان برای تشکیل حکومت موفق نخواهم شد؛ اما تلاش خود را خواهم کرد و در عین حال، برنامه اصلی من چیز دیگری است.

نتیجه

در مقاله حاضر تلاش شد با استفاده از روش استنتاج بهترین توضیح، نظریه‌ای معقول و موجه، با

۱. نک: پانوش ۱.

- علی شیری، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۶. اسفندیاری، محمد (۱۳۹۸). *عاشوراشناسی*، تهران: نشر نی.
۷. اشتهاودی، علی پناه (۱۳۹۱ق). *هفت ساله چرا صدا درآورد؟* قم: چاپخانه علمیه.
۸. اعتمادالاسلامی بختیاری، محمدمهدی (۱۳۹۵). «واکاوای توجیه معرفت‌شناختی استنتاج بهترین تبیین»، پایان‌نامه دکتری، استادان راهنما: میرسعید موسوی کریمی و ابراهیم آزادگان، تهران: دانشگاه صنعتی شریف، دانشکده فلسفه علم.
۹. بلاذری، أحمد بن یحیی (۱۴۱۷ق). *جمل من أنساب الأشراف*، ج ۳، تحقیق: سهیل زکار و ریاض الزرکلی، بیروت: دارالفکر.
۱۰. خوارزمی، موفق بن احمد (۱۳۸۱). *مقتل الحسین*، تحقیق محمد سماوی، ج ۱، قم: انوارالهدی.
۱۱. دینوری، ابوحنیفه احمد بن داود (۱۳۷۳). *الأخبار الطوال*، محمد عبدالمنعم عام (محقق)، قم: منشورات الشریف الرضی.
۱۲. سیدابن طاووس (۱۳۸۰). *الطُغُوف عَلَى قَتْلَى الطُّغُوف*، تهران: انتشارات اسوه.
۱۳. سیدمرتضی، علی بن الحسین (۱۴۰۹ق). *تنزیه الانبیاء*، بیروت: دارالاضواء.
۱۴. صافی گلپایگانی، لطف‌الله (۱۳۶۶). *حسین علیه السلام: شهید آگاه و رهبر نجات بخش اسلام*، مشهد: مؤسسه نشر و تبلیغ.
۱۵. صالحی نجف‌آبادی، نعمت‌الله (۱۳۸۴). *نگاهی به حماسه حسینی استاد مطهری*، تهران: انتشارات کویر.
۱۶. صالحی نجف‌آبادی، نعمت‌الله (۱۳۸۷). *شهید جاوید* (چاپ هجدهم)، تهران: انتشارات امید فردا.
۱۷. طبری، محمد بن جریر (۱۹۶۷). *تاریخ الرسل و الملوک*، ج ۵، قاهره: دارالمعارف، قابل دسترسی در: https://archive.org/details/Tarikh_Tabari/trm05/mode/2up
۱۸. طبری، محمد بن جریر (۱۹۶۷). *تاریخ الرسل و الملوک*، ج ۶، قاهره: دارالمعارف، قابل دسترسی در: https://archive.org/details/Tarikh_Tabari/trm06/page/n88/mode/2up
۱۹. فنایی، ابوالقاسم (۱۴۰۰). *افسون گل سرخ*، تهران: نگاه معاصر.
۲۰. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم (۱۴۲۲ق). *ینابیع الموده لدوی القربی*، ج ۳، حسینی، علی بن جمال اشرف (محقق)، قم: منظمه الاوقاف و الشؤون الخیریة، دارالأسوة للطباعة و النشر.
۲۱. الکلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الکافی*، ج ۱، علی اکبر غفاری و محمد آخوندی (المحقق)، تهران: دارالکتب الإسلامیة.
۲۲. مطهری، مرتضی (۱۳۶۵). *حماسه حسینی*، ج ۳، قم: انتشارات صدرا.
۲۳. مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). *حماسه حسینی*، ج ۱، قم: انتشارات صدرا.
۲۴. مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۶ق). *الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد*، ج ۱-۲، قم: مؤسسه آل‌البتیة لایحیاء التراث.
۲۵. موسوی کریمی، میرسعید (۱۴۰۰). *درآمدی بر فلسفه زبان و زبان دین*، قم: انتشارات دانشگاه مفید.
۲۶. موسوی کریمی، میرسعید (۱۴۰۱). «جنگ و شهادت طلبی به مثابه روش اصلی: تحلیلی کلامی - روائی از چرایی قیام سیدالشهدا علیه السلام»، دو فصلنامه علمی دین و دنیای معاصر، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، دوره ۹، شماره ۲، پیاپی ۱۷، در دست انتشار.

۲۷. موسوی کریمی، میرسعید و سیدمحمد مهدی اعتمادالاسلامی (۱۳۹۴ الف). «ارتباط مزیت‌های تبیین‌گر با یکدیگر و محدودیت ایراد هانگرفورد»، ذهن، دورهٔ ۱۶، شمارهٔ ۶۳، پاییز ۱۳۹۴، صص ۱۳۱-۱۶۴.

۲۸. موسوی کریمی، میرسعید و سیدمحمد مهدی اعتمادالاسلامی (۱۳۹۴ ب). «استنتاج بهترین تبیین و ایراد گروه بد»، هستی و شناخت، جلد ۲، شمارهٔ ۲ (۱۳۹۴)، صص ۱۱۱-۱۳۱.

۲۹. موسوی کریمی، میرسعید و سیدمحمد مهدی اعتمادالاسلامی (۱۳۹۶). «واکاوی ملاک‌های احتمالاتی در استنتاج بهترین تبیین»، دو فصلنامهٔ منطق‌پژوهی، دورهٔ ۸، شمارهٔ ۲، شمارهٔ پیاپی ۱۶، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، صص ۲۵-۴۸.

۳۰. موسوی کریمی، میرسعید و سیدمحمد مهدی اعتمادالاسلامی (۱۳۹۸). «ناتوانی احتمال‌گرایی در پاسخ به "ایراد ولتر"، روش‌شناسی علوم انسانی، دورهٔ ۲۵، شمارهٔ ۹۸، بهار ۱۳۹۸، صص ۱۳-۱۵۰.

31. Douven, Igor (2021). Abduction. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/abduction/>>.

32. Hepburn, Brian and Hanne Andersen (2021). Scientific Method. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward Zalta (ed.). URL=<<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/scientific-method/>>.

33. Josephson, J.R., & Josephson, S.G. (Eds.) (2003) *Abductive Inference: Computation, Philosophy, Technology*. Cambridge: CUP.

34. Schupbach, J.N. (2014). Is the Bad Lot Objection Just Misguided? *Erkenntnis*, 79 (55-64).

35. van Fraassen, B.C. (1989). *Laws and Symmetry*. New York: OUP.